

Les depressions de l'economia catalana durant l'ascens i declivi de la segona revolució industrial, 1914-2015*

Depressions in the Catalan economy during the rise and decline of the second industrial revolution, 1914-2015

per Jordi Catalan

Universitat de Barcelona

RESUM:

Aquest treball identifica les quatre principals depressions a Catalunya des de 1914 amb tres indicadors per càpita: PIB, producte industrial i matriculació d'automòbils. N'analitza els orígens, el desenvolupament i els mecanismes amortidors. Cada depressió tingué causes i factors agreujants múltiples, però en tots quatre episodis, hi trobem excessos especulatiu previs protagonitzats per significatives elits del país. Els mecanismes amortidors foren també diversos, encara que en les tres primeres depressions resultaren cabdals per remuntar, la depreciació de la pesseta i l'expansió fiscal. En l'actualitat, la manca de sobirania monetària i fiscal en la zona euro està dificultant la superació de la crisi al conjunt de l'Europa perifèrica i també a Catalunya. La sortida de la depressió no s'està esdevenint amb una millora significativa dels salaris reals com durant la dels primers anys vint o la transició. Sembla, en canvi, que hom opti per una pauta d'empitjorament de les condicions de vida asalariats, com durant el primer franquisme.

PARAULES CLAU:

Crisis, depressions, represa, segona revolució industrial.

ABSTRACT:

This research identifies four main depressions in Catalonia since 1914 by using three per capita indicators: GDP, industrial product and registration of automobiles. Each depression had multiple origins and aggravating factors, but all four periods were preceded by speculative bubbles fuelled by some of the country's significant elites. There were also several mechanisms which acted as buffers. In particular, during the three early depressions, depreciation of the peseta and fiscal expansion significantly contributed to recovery. Nowadays, the lack of monetary and fiscal sovereignty within the euro zone is making the present depression more difficult to overcome all over the European periphery, Catalonia included. The current crisis does not seem to be leading to an improvement of real wages as in the depressions of the early 1920s or the transition to democracy. The chosen way seems to be a reduction in the living conditions of wage earners, as in the early Francoist period.

KEY WORDS:

Crises, depressions, recovery, second industrial revolution.

Data de recepció: maig 2014; versió definitiva: juny 2016.

* L'autor agraeix el suport financer del Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern d'Espanya i del Fons Europeu de Desenvolupament Regional de la Unió Europea a través del projecte HAR2015-64769-P, «Crisis industrials i recuperació productiva a la història d'Espanya, 1686-2018». Les possibles errades són responsabilitat exclusiva del primer.

1. Introducció

Aquest article es proposa analitzar quines han estat les causes, els amortidors i les conseqüències de les grans depressions experimentades per Catalunya en el període de cent anys compresos entre l'esclat de la Gran Guerra fins a l'actualitat. L'interval pot considerar-se el d'eclosió i declivi de la segona revolució industrial. Malgrat que ja estava en marxa cap a 1914, la segona revolució tecnològica encara no havia propulsat els canvis macroeconòmics que, amb la difusió de processos com l'alt voltatge del corrent elèctric, la construcció de vehicles amb motor de combustió interna o la síntesi de compostos químics orgànics, acabarien transformant el conjunt de branques productives prèviament existent. A l'inici del període estudiat encara una activitat típica de la primera revolució industrial, la indústria tèxtil, dominava aclaparadorament el sistema productiu de Catalunya. Al final del període, les tecnologies de processament i transmissió de la informació estan reconfigurant els actius productius del país en una autèntica tercera revolució tecnològica.

La definició de *gran depressió* en aquest article és un període prolongat de crisi, al llarg del qual la producció i el consum per habitant romanen per sota del màxim històric anteriorment assolit. Dit d'altra manera, una gran depressió és un interval durador d'infrautilització de la capacitat productiva i de la força de treball disponibles. Tres indicadors han semblat adients per mesurar l'evolució de la capacitat de producció i consum de Catalunya durant l'era de la segona revolució industrial: el PIB, el producte industrial i la matriculació de turismes. Tots tres presenten problemes com a mesura del benestar, que no abordaré aquí per manca d'espai. Però semblen instruments acceptables per intentar mesurar la durada de les grans crisis d'una economia industrial com la catalana, durant el segle llarg d'ascens i declivi de la segona revolució tecnològica.

La sèrie més duradora de què disposem és la del producte industrial. Està disponible des del principi del període que ens ocupa gràcies al treball de pioners com Albert Carreras, Jordi Maluquer de Motes i Antonio Parejo.¹ Es tracta d'un instrument utilíssim per identificar les depressions, però es limita a l'activitat industrial (sense construcció) i pot infrautilitzar el creixement en èpoques de ràpids canvis en la composició i preus de les branques fabrils. Una mancança de l'indicador, en el cas català, és que la seva evolució està massa condicionada pel comportament de les importacions de cotó en floca. Les dades de PIB ens permeten compensar les anteriors limitacions perquè ens ofereixen un indicador del con-

1. A. CARRERAS, «La producción industrial catalana y vasca, 1844-1935. Elementos para una comparación», dins M. GONZÁLEZ PORTILLA, J. MALUQUER DE MOTES i B. DE RIQUER PERMANYER (ed.), *Industrialización y nacionalismo*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, 197-209; J. MALUQUER DE MOTES, «El índice de la producción industrial de Cataluña. Una nueva estimación (1817-1935)», *Revista de Historia Industrial* 5, 1994, 45-71; A. PAREJO, «La industrialización de las regiones españolas durante la primera y la segunda revolución tecnológica. Andalucía, Cataluña, País Vasco (1830-1975)», *Revista de Historia Económica* 13, 3, 2004, 668-705; A. PAREJO, *Estadísticas históricas sobre el sector industrial minero y energético en Andalucía. Siglo XX*, Sevilla, Instituto de Estadística de Andalucía, 2005, 135-136.

junt de l'activitat econòmica remunerada. Tanmateix, no tenim xifres de PIB per abans de 1930 i, a partir de llavors, i fins a 1955, només disposem de les estimacions quinquennals de Julio Alcaide.² La matriculació de turismes és un indicador de consum i la tenim disponible a partir de 1927, moment en què representa sobretot la capacitat adquisitiva de les elits.³ Però a mesura que es difon la segona revolució tecnològica és un millor indicador de com les crisis han afectat les expectatives de consum de la major part de la societat. Un altre avantatge d'aquest indicador és el d'estar disponible anualment des de l'esmentada data. Per als anys anteriors, disposem de la matriculació d'automòbils (és a dir, incloent-hi motocicletes i vehicles industrials) des de 1920.

L'evolució dels esmentats indicadors, analitzats en termes per càpita, permet aventurar l'existència de quatre grans depressions de l'activitat econòmica a Catalunya entre 1914 i 2015. La primera s'inicià durant 1916 i no se superà plenament fins la dictadura de Primo de Rivera, encara que el moment que assenyalava el producte industrial per càpita, l'any de 1928, sembla massa exagerat. La segona començà el 1930, inclogué la Guerra civil i el primer franquisme i es prolongà fins a mitjan anys cinquanta. La tercera esclatà durant el franquisme tardà i durà fins a l'any d'entrada a la Comunitat Econòmica Europea. La darrera és l'actual, iniciada durant la primera dècada del segle XXI. A hores d'ara encara sembla lluny d'haver-se superat. Les seccions que segueixen les analitzen en perspectiva comparada.

2. La depressió de finals de la Gran Guerra, 1916-1924

En els orígens de la primera gran crisi de l'economia catalana durant el segle XX cal situar els excepcionals estímuls creats per l'esclat de la Gran Guerra en un país neutral, relativament desenvolupat. El conflicte mundial va crear oportunitats d'exportació caigudes del cel per a branques d'intensa especialització catalana com el tèxtil cotoner, el tèxtil llaner, el calçat o l'oli d'oliva.⁴ També va afavorir la substitu-

2. J. ALCAIDE, *Evolución económica de las regiones y provincias españolas en el siglo XX*, Bilbao, Fundación BBVA, 2003, 106-112.

3. J. CATALAN, «Reculada i clímax de la industrialització 1936-1975», dins J. NADAL, J. M. BENAUL i C. SUDRIÀ (ed.), *Atles de la industrialització de Catalunya, 1750-2010*, Barcelona, Vicens Vives, 2012, 236.

4. J. FONTANA i J. NADAL, «España 1914-1970», dins C. M. CIPOLLA (ed.), *Historia económica de Europa (6). Economías contemporáneas 2*, Barcelona, Ariel, 1976, 95-163; CARRERAS, «La producción...», 197-209; A. CALVO, «Estructura industrial i sistema productiu a Catalunya durant la Primera Guerra Mundial», *Recerques* 20, 1988, 11-43; E. DEU, «Els beneficis industrials durant la Primera Guerra Mundial: el cas de la indústria llanera de Sabadell», *Recerques* 20, 1988, 45-60; J. A. MIRANDA, «Els orígens del model industrial valencià. Elx 1850-1930», *Recerques* 25, 1992, 159-173; E. DEU, *La indústria tèxtil de Sabadell, 1896-1925*, Sabadell, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya; J. A. MIRANDA, *La industria del calzado en España (1860-1959)*, Elx, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1998; C. MANERA (ed.), *Las islas del calzado*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, 2002; R. RAMON-MUÑOZ, «El comercio exterior del aceite de oliva en Italia y España, 1850-1936», dins C. BARCIELA i A. DI VITTORIO (ed.), *Las industrias alimentarias en Italia y España durante los siglos XIX y XX*, Múrcia, Publicacions

ció d'importacions en activitats com la generació d'hidroelectricitat, la producció química i farmacèutica, la construcció de maquinària i motors, la fabricació de material elèctric, l'obtenció d'acer o la manufactura de cava.⁵

L'escassetat de carbó afavorí la utilització dels recursos hidràulics del Pirineu i accelerà el procés d'electrificació del país, amb un creixent protagonisme del grup de la Barcelona Traction.⁶ L'aprofitament dels limitats recursos miners del país rebé així mateix una empenta: al Berguedà i Calaf augmentà l'extracció de lignits; al Bages, s'intensificaren les prospeccions, destinades a explotar els jaciments salins, i Solvay donà les primeres passes per extreure el clorur potàssic del subsòl de Súria⁷. També el transport marítim fou encoratjat per l'ascens dels nolis durant el conflicte internacional, afavorint la represa de la navegació a vela.

El gràfic 1 ens aproxima a l'impacte de la guerra en els dos sectors fabrils més importants de la indústria catalana cap a 1913: les branques tèxtils cotonera i llanera.⁸ Tant el cotó com la llana, que havien registrat una progressiva maduresa des

de la Universitat d'Alacant, 2003, 497-555; R. RAMON-MUÑOZ, «Product differentiation and entry barriers: Mediterranean export firms in the American markets for olive oil prior to World War II», *Business History* 52, 3, 2010, 390-416.

5. S. ROLDÁN i J. L. GARCÍA DELGADO, *La formación de la sociedad capitalista en España 1914-1920*, Madrid, CECA, 1973; J. NADAL i J. MALUQUER DE MOTES, *Catalunya, la fàbrica d'Espanya*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1985, 137-159; CALVO, «Estructura industrial...», 11-43; A. CARRERAS i C. YÁÑEZ, «El puerto en la era industrial: una síntesis histórica», dins J. CLAVERA, A. CARRERAS, J. M. DELGADO i C. YÁÑEZ, *Economía e historia del puerto de Barcelona*, Madrid, Civitas, 1992, 81-157; J. NADAL, A. CARRERAS i P. MARTÍN ACEÑA (ed.), *España, 200 años de tecnología*, Madrid, Ministerio de Industria, 1988; C. SUDRIÀ, «Los beneficios de España durante la gran guerra. Una aproximación a la balanza de pagos española, 1914-1920», *Revista de Historia Económica* 8, 2, 1990, 363-396; J. NADAL i X. TAFUNELL, *Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*, Barcelona, Columna, 1992; N. PUIG, *Bayer, Cepsa, Repsol, Puig, Schering y La Seda. Constructores de la Química Española*, Madrid, Lid, 2003; F. VALLS, «La indústria del cava. De la substitució d'importacions a la conquesta del mercat internacional», dins J. COLOMÉ i FERRER (ed.), *De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès, Ramon Nadal, 2003; J. RIBA, *Història de l'explotació dels lignits del districte de Calaf*, Capellades, Eumo, 2003; E. DEU, *La indústria metal·lúrgica i de construccions mecàniques a Sabadell*, Sabadell, Centre Metal·lúrgic, 2005, 57-89; A. FÀBREGA, *Cum Grano Salis. La sal i la potassa a Súria 1885-1982*, Súria, Ajuntament de Súria, 2009, 277-439; J. NADAL, J. M. BERENGUER i C. SUDRIÀ, «La formació d'una societat industrial, 1833-1935», dins NADAL, BENAUL i SUDRIÀ, *Atlas de...*, 140-142; F. VALLS, «El cava catalán ¿éxito de la empresa o del distrito?», dins J. CATALAN, J. A. MIRANDA i R. RAMON-MUÑOZ (ed.), *Distritos y clusters en la Europa del Sur*, Madrid, Lid, 2012, 101-121.

6. C. SUDRIÀ, «El dilema energètic en el creixement econòmic català», *Revista Econòmica de Catalunya* 4, 1987, 88-100; C. SUDRIÀ, «Un factor determinante: la energia», dins J. NADAL, A. CARRERAS i C. SUDRIÀ (ed.), *La economía española en el siglo XX*, Barcelona, Ariel, 1987, 313-363; A. CALVO i J. SAGNES, «Indústria i electricitat», dins B. DE RIQUER (ed.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. 8. L'època dels nous moviments socials 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, 124-141.

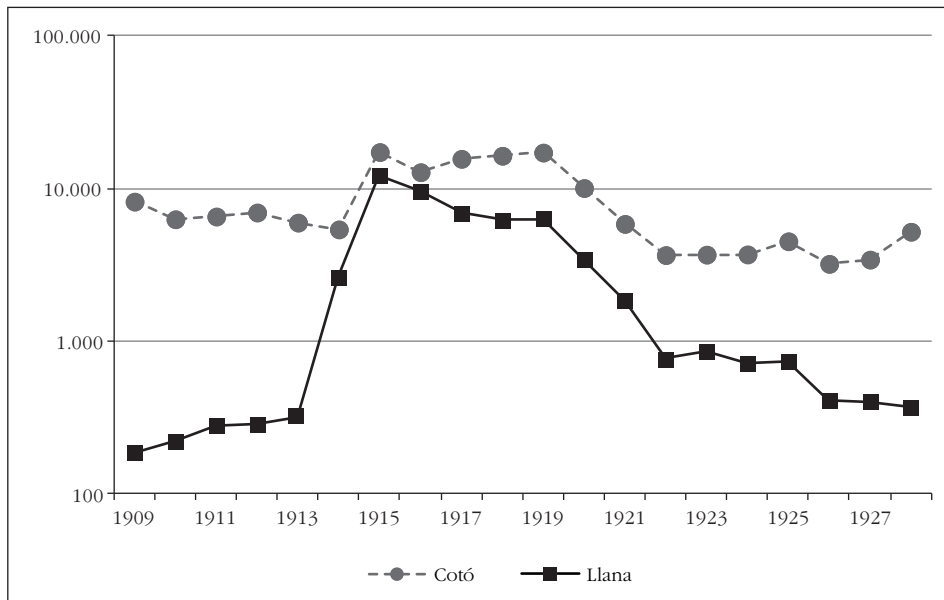
7. RIBA, *Història de...*, 154-187; A. FÀBREGA, *Cum Grano...*

8. J. M. FONTANA, *Sobre Economía Textil. Historia-Estructura-Dinámica*, Barcelona, Talleres Gráficos Hija de J. Ferrer Coll, 1953, 185-200.

de les darreries del vuit-cents, experimentaren una transitòria revifalla durant els anys bèl·lics de la mà de les exportacions de manufactures. Les de productes de cotó duplicaren el pes durant el quinquenni de 1914-1918, amb relació al de 1909-1913. L'impacte de la guerra exterior fou encara més important a la llana: el pes de les exportacions de productes llaners es multiplicà per trenta.⁹

Les exportacions caigudes del cel dels anteriors sectors i d'altres com el calçat i l'oli d'oliva, més les oportunitats de substitució d'importació, generaren beneficis extraordinaris que engreixaren els comptes corrents dels industrials. Com a resultat, els dipòsits en bancs catalans gairebé es van triplicar en els cinc anys bèl·lics, mentre que durant el quinquenni previ al conflicte tot just havien augmentat un migrat 25%.¹⁰

GRÀFIC 1
Exportacions espanyoles de manufactures de cotó i llana (tones)

Font: DIRECCIÓN GENERAL DE ADUANAS, *Estadística del Comercio Exterior de España*, diversos anys. Recollides per J. M. FONTANA, *Sobre economía...*, 190-199.

Segons el comportament del producte industrial per càpita, el moment de màxima eufòria durant la guerra fou l'any 1915. En aquell moment, les importacions de cotó en floca assoliren un volum superior en dos terços al de 1913. A partir de

9. DEU, *La indústria tèxtil...*, 75-83.

10. J. NADAL i C. SUDRIÀ, *Història de la Caixa de Pensions*, Barcelona, Caixa de Pensions, 1981; NADAL, BENAUL i SUDRIÀ, «La formació...», 88.

1916, la producció industrial començà a recular i, després d'una pausa durant 1918, experimentà una forta contracció durant l'any següent, que, per la seva magnitud, representà la transformació de la crisi en una autèntica depressió.

Si bé en els orígens de la crisi de postguerra, hom hi troba el progressiu exhauriment de les condicions excepcionals generades pel conflicte, la recessió de finals de la guerra esdevingué una gran depressió per la confluència de tres factors afegits. El primer va raure en els excessos especulatius que se succeïren durant el conflicte mateix i els primers anys de la postguerra. El segon fet agreujant de la crisi fou la pèrdua del poder adquisitiu dels salaris durant la fase inicial de la guerra, que abocà a un conflicte social de gran magnitud, encoratjat per la lluita de la setmana de quaranta-vuit hores, i la relativa intransigència de patrons i responsables de l'ordre públic. Finalment, les forces de la depressió foren alimentades per l'adopció d'una política monetària restrictiva al Regne Unit a partir de finals de 1919, seguida per països cabdals com els Estats Units i França.

En la primera fase de la guerra, un component fonamental de l'especulació es va donar amb l'acaparament de primeres matèries, estimulat per l'ascens vertiginós de llurs preus i el crèdit generós concedit pels bancs amb llur garantia. L'acaparament es va estendre a mercaderies com el cotó en floca, la llana, les pells i, fins i tot, els productes colonials, que eren acceptats alegrement com a garantia de suculents crèdits concedits pels bancs als industrials.¹¹ Posteriorment, la caiguda dels preus d'aquelles mercaderies i, com a conseqüència, l'erosió d'una part decisiva de les garanties dels crèdits concedits anà fent forat en l'actiu dels bancs. L'enfonsament del preu de la llana perjudicà especialment el Banc de Terrassa, que a finals de 1919 era el segon de Catalunya. Els excessius crèdits contra garantia de primeres matèries també danyaren la rendibilitat de la primera institució financera del país, el Banc de Barcelona. Aquest, a més, destacà en aquells anys per una gestió poc transparent, una agosarada política d'absorció d'entitats menors (Caixa Vilumara, Banc de Préstecs i Descomptes i Crèdit Mercantil) i, sobretot, per concentrar gran quantitat de recursos en moneda estrangera, especialment en marcs alemanys. L'aposta per la revaloració del marc a finals de la guerra esdevindria letal per a la que havia estat

11. L. BELTRAN i J. SARDÀ, *Els problemes de la banca catalana*, Barcelona, Institut d'Investigacions Econòmiques, 1933; F. CABANA, *La banca a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1965; F. CABANA, *Bancs i banquers a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1972, 183-217; F. CABANA, *Història del Banc de Barcelona (1844-1920)*, Barcelona, Edicions 62, 1978, 163-229; J. MUÑOZ, *El fracaso de la burguesía financiera catalana. La crisis del Banco de Barcelona*, Madrid, Endymion, 1988; F. CABANA, «L'hegemonia de la banca forastera», dins J. NADAL, J. MALUQUER DE MOTES, C. SUDRIÀ i F. CABANA (ed.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània, s. XX. 6. Indústria, finances i turisme*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989, 242-311L; Y. BLASCO, «En el origen de la modernización de las finanzas españolas: el Banco de Barcelona, 1944-1920», *Revista de Historia de la Economía y la Empresa* 1, 2007, 35-58; A. ROYES, *El Banc de Terrassa en el marc de la decadència bancària catalana, 1881-1824*, Barcelona, Pòrtic, 1999; F. CABANA, *La fallida del Banc de Barcelona (1920)*, Pòrtic, Barcelona, 2007; C. SUDRIÀ, «La banca catalana en los años de entreguerras y el debate sobre la decadencia. Una revisión», *Revista de Historia de la Economía y la Empresa* 1, 2007, 269-287; C. SUDRIÀ, «Les crisis bancàries a Espanya: una perspectiva històrica», *Revista Econòmica de Catalunya* 67, 2013, 59-61.

la principal institució financera del país des de 1844. Tampoc no ajudaren els crèdits dubtosos concedits a un grup uruguaià, que resultà insolvent. Ni Francesc Cambó, qui actuà com a advocat del banc, pogué salvar-lo. Tant el primer com el segon banc de Catalunya acabaren tancant. Com a resultat, els dipòsits en bancs catalans recularen entre 1919 i 1924 i el crèdit a la indústria minvà.¹²

La forta inflació bèl·lica no comportà un corresponent augment dels salaris nominals durant els primers exercicis de la guerra, amb la conseqüència de la caiguda de la capacitat adquisitiva dels ingressos dels treballadors.¹³ Els salaris reals de la indústria tèxtil, estimats per Maluquer de Motes, semblen suggerir una caiguda del poder de compra dels treballadors de prop de l'11% entre 1914 i 1916.¹⁴ En activitats que no experimentaren tanta prosperitat durant la guerra, la caiguda del poder adquisitiu dels jornals degué ser encara major. En el cas de Sabadell els salaris reals dels muntadors metal·lúrgics, presentats per Deu, registren una caiguda del 9% durant les mateixes dates.¹⁵ L'erosió dels salaris reals durant els primers anys de la Gran Guerra se'ns confirma amb el valor dels dipòsits a les caixes d'estalvi, col·locació destacada dels minsos estalvis dels treballadors de l'època: a diferència del que passà amb els bancs, el valor real dels de les caixes era inferior durant 1916 que abans de la guerra.

De resultes del creixent empobriment dels treballadors, hom pot detectar un augment de la conflictivitat laboral ja des de 1916, moment en què la CNT i la UGT acordaren actuar coordinadament per fer front a l'encariment de la vida. Durant 1917 les dues centrals convocaren una vaga general revolucionària, en un context escalfat per les reclamacions de les juntes militars de defensa, les propostes autonomistes de l'Assemblea de Parlamentaris i els èxits revolucionaris a Rússia.¹⁶

12. NADAL, BENAUL I SUDRIÀ, «La formació...», 88. Un testimoni significatiu de com l'excés d'especulació financera acabà perjudicant la resta d'activitat productiva és el de Pere Gual Villalbí, quan esclareix la raó del seu fracàs empresarial: «La suspensión de pagos del Banco de B tuvo una resonancia enorme por la suma de intereses que comprometía; tanto que, como consecuencia de ella, algunos otros establecimientos bancarios se tambalearon y varias casas comerciales, entre ellas la mía, fueron derechamente a la ruina». P. GUAL VILLALBÍ, *Memorias de un industrial de nuestro tiempo*, Barcelona, Sociedad General de Publicaciones, 223.

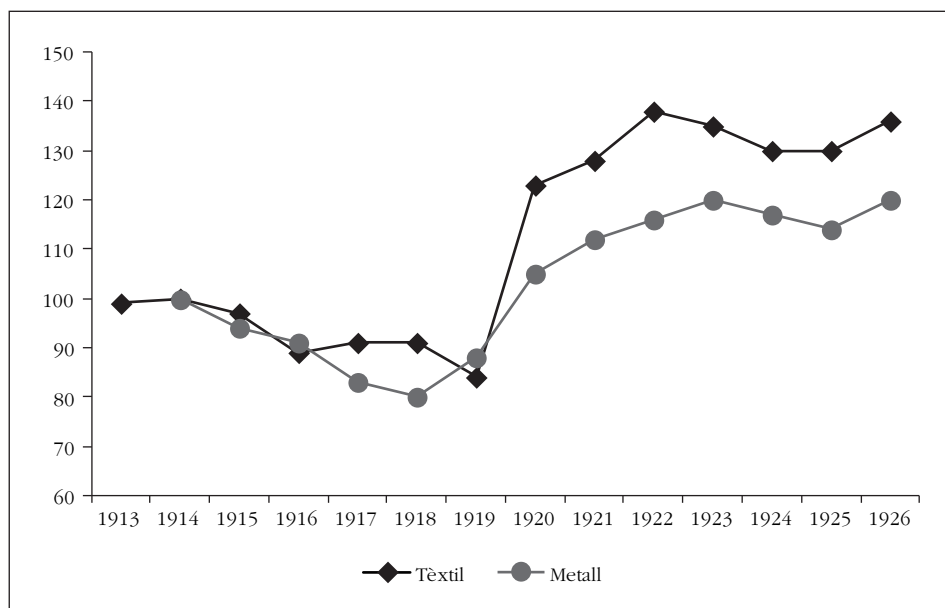
13. FONTANA I NADAL, «Espanya 1914-1970...», 100-104; J. MALUQUER DE MOTES, «Salarios y renta nacional», dins AUTORS DIVERSOS, *Mineros, sindicalismo y política*, Oviedo, Fundación José Barreiro, 1987, 187-203; J. MALUQUER DE MOTES, «Precios, salarios y beneficios. La distribución funcional de la renta», dins A. CARRERAS (ed.), *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*, Madrid, Banco Exterior, 495-532; A. SOTO CARMONA, *El trabajo industrial en la España contemporánea (1874-1936)*, Barcelona, Anthropos, 1989, 519-581; DEU, «Els beneficis...», 45-60. P. GABRIEL, «Sous i cost de la vida a Catalunya a l'entorn dels anys de la Primera Guerra Mundial», *Recerques* 20, 1988; 61-91. C. ENRECH, *Indústria i ofici*, Bellaterra, Publicacions UAB, 2005, 277-340; J. MALUQUER DE MOTES I M. LLONCH, «Trabajo y relaciones laborales», dins A. CARRERAS I X. TAFUNELL (ed.), *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*, Bilbao, Fundación BBVA, 2005, vol. III, 1155-1245; J. MALUQUER DE MOTES, «Consumo y precios», dins CARRERAS I TAFUNELL, *Estadísticas Históricas...*, 1247-1296. M. VILAR, *Los salarios del miedo*, Santiago de Compostela, Fundación 10 de Marzo, 2009.

14. MALUQUER DE MOTES, «Precios, salarios...», 507.

15. DEU, *La industria metal·lúrgica...*, 144-152.

16. A. BALCELLS, *Cataluña Contemporánea II (1900-1936)*, Barcelona, Siglo XXI; C. MAS-SANA, «Vagues, cicles i política (1900-1936)», *Recerques* 11, 81-101; M. ARDIT, A. BALCELLS I N. SALES,

GRÀFIC 2
Trajectòria dels salaris reals a Catalunya (1914=100)

Nota. Els índexs de la indústria tèxtil inclouen llana i cotó; els del metall són els d'obrers muntadors de Sabadell.

Fons: elaborat a partir de MALUQUER DE MOTES, «Precios, salarios...», 507; i DEU, *La indústria metal·lúrgica...*, 86.

Durant 1918, el Congrés Obrer de Sants decidí substituir el sindicat d'ofici per l'únic. A principis de febrer de 1919, la Barcelona Traction va acomiadar diversos empleats per defensar llurs drets sindicals, i, com a resposta, la vaga dels treballadors de la Canadenca paralitza Barcelona. Les aturades amb solidaritat s'estengueren ràpidament a les branques d'aigua, gas, ferrocarrils, arts gràfiques i d'altres. La capital de país restà immobilitzada durant uns quaranta dies. Malgrat la proclamació de l'estat de guerra, el conflicte es tancà amb la readmissió dels acomiadats, significatius augments salarials, acceptació de pagar el sou en cas d'accident i reconeixement de la setmana laboral de quaranta-vuit hores.¹⁷

Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975, Barcelona, Edhasa, 1980, 405-501. J. TERMES, *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1987; T. ABELLÓ i P. GABRIEL, «L'enfortiment de l'obrerisme», dins RIQUER, *Història, política...*, vol. 8, 182-187; M. RISQUES, S. BENGOCHEA, S. TAVERA i J. M. ROIG, «Unes relacions determinades per la violència», dins RIQUER, *Història, política...*, vol. 8, 202-221.

17. MALUQUER i LLONCH, «Trabajo y...», 190-194.

La patronal reaccionà a la mobilització obrera donant suport a la resurrecció del Somatent, la creació de sindicats «lliures» i alguns *lock-outs*. Nombrosos atemptats contra treballadors i industrials tenyiren de sang el carrers de Barcelona durant els primers anys vint. La conflictivitat fou particularment aguda entre els treballadors qualificats del tèxtil, que havien patit un pronunciat empitjorament en les condicions de vida derivat de la creixent mecanització i feminització del treball.¹⁸ Amb el canvi de decenni, el nou governador civil, general Severiano Martínez Anido, endurí la repressió sobre el moviment obrer.

Ni la repressió, ni la violència (a causa de la qual moriren destacats líders obrers com Francesc Layret o Salvador Seguí) aconseguiren frenar l'espiral reivindicativa abans de la tardor de 1923. La lluita fou per estendre les conquestes dels treballadors de la Canadencia al conjunt d'obrers industrials del país. Els treballadors tèxtils aconseguiren augments de jornals que situaren llurs salaris reals cap a 1923 prop d'un terç per sobre dels nivells de 1913. Els oficials muntadors del metall sabadellenc, que treballaven en empreses molt més petites, com els Tallers Gregori, d'una vintena de treballadors, assoliren augments molt més modestos, però significatius: l'any del cop d'estat de Primo de Rivera cobraven un 20% més en termes reals que durant 1914.¹⁹

Els salaris reals experimentaren un sobtat i acusat augment durant l'interval de 1919-1922, quan la recessió de postguerra s'intensificava. Malgrat que en algunes activitats l'escalada salarial pogués afavorir la demanda, el seu *timing* coincidí amb el retrocés de les exportacions i la crisi financera. A curt termini, hagué de contribuir a erosionar la rendibilitat de l'activitat industrial i frenar la inversió, en moments de tancament del mercat de crèdit. Com veurem, es va donar en el marc d'un enduriment de les polítiques macroeconòmiques a escala internacional.

Al llarg dels primers mesos de 1919 els Estats Units, el Regne Unit i Japó havien registrat un *boom* especulatiu, afavorit per la supressió dels controls de guerra i les expectatives alcistes dels empresaris.²⁰ Però durant el mes d'octubre, el Banc d'Anglaterra va augmentar els tipus d'interès per ampliar les seves reserves d'or, amb vista al restabliment de la convertibilitat de la lliura. Com a resultat, la Reserva Federal dels Estats Units i el Banc de França perderen reserves exteriors i respongueren incrementant llurs tipus de referència. L'augment dels tipus en les principals

18. ENREICH, *Indústria i...*, 310-340.

19. DEU, *La indústria metal·lúrgica...*, 84-89.

20. A. W. LEWIS, *Economic Survey 1919-1939*, London, George Allen and Unwin, 1949, 16-37; C. P. KINDLEBERGER, *Manias, Panics and Crashes*, Hong Kong, Macmillan, 1978; G. C. ALLEN, *Breve historia económica del Japón Moderno*, Madrid, Tecnos, 1980, 123-138; A. SAUVY i A. HIRSCH, *Histoire économique de la France entre les deux guerres*, 2 vol., París, Economica, 1984; D. H. ALDCROFT, *De Versailles a Wall Street, 1919-1929*, Barcelona, Crítica, 1985, 73-99; S. GLYNN i A. BOOTH, «The emergence of mass unemployment: some questions of precision», *Economic History Review* 45, 1992, 731-738; B. EICHENGREEN, *Golden fetters*, Nova York, Oxford UP, 1995, 100-124; B. EICHENGREEN, «The British economy between the wars», dins R. FLOUD i P. JOHNSON (ed.), *The Cambridge Economic History of Modern Britain. Volume II. Economic Maturity, 1860-1939*, Cambridge, CUP, 2004, 314-343.

economies del moment, imprimí un nou biaix depressiu a la sortida de la guerra. A més, els governs dels tres estats, programaren la reducció de llurs dèficits públics per a 1920. El preu de la seda s'enfonsà al Japó a principis de l'exercici i la borsa de Nova York registrà una sobtada contracció durant el mes de març. El Banc d'Anglaterra tornà a pujar els seus tipus de descompte durant el mes d'abril i provocà l'enduriment de la recessió. A finals de 1920, les indústries tèxtils, siderúrgica i de construccions mecàniques del Regne Unit s'enfonsaven i l'aprovació de retallades salarials empitjorava la caiguda de la demanda. Les accions cotitzades a la borsa de Tokio perderen un 75% de llur valor en sis mesos. França patí una considerable reculada en la seva activitat industrial. Els Estats Units experimentaren una tremenda deflació i la taxa d'atur s'enfilà fins al 19%.

El consens en favor de les polítiques monetàries i fiscals fortament restrictives al Regne Unit, els Estats Units i França comportà una intensa recessió a escala internacional durant 1920 i 1921. La depressió afectà Catalunya per diverses vies i, especialment, a través del comerç exterior i la borsa. Així, el volum físic de l'exportació de manufactures cotoneres caigué més d'un 40% durant 1920. Les llaneres recularen un 46% amb relació a l'any anterior. L'enfonsament del comerç exterior ensorrà el preu de les primeres matèries i, amb ell, les garanties de bona part del crèdit bancari. Per la seva part, la borsa de Barcelona, que reculava intensament des de finals de 1919, accentuà la seva tendència baixista. S'anuncià la suspensió de pagaments d'una companyia ferroviària domiciliada a Barcelona, Ferrocarril de Valladolid a Medina de Rioseco, i vinculada als interessos financers de la ciutat. Durant el darrer trimestre de 1920, se succeïren les retirades de dipòsits al Banc de Terrassa i al Banc de Barcelona. Va córrer la notícia que el Banc d'Espanya estava auxiliant diverses institucions de la ciutat. Per Nadal, la Junta de Govern del Banc de Barcelona decidí la suspensió de pagaments.

Diverses evidències quantitatives i algunes de qualitatives apunten l'any de 1921 com el pitjor moment de la crisi.²¹ El producte industrial per càpita hauria caigut un 20% amb relació al nivell de 1916. Segons l'índex d'Hortalà, la reculada real de les cotitzacions de les accions a la Borsa de Barcelona en aquell exercici va ésser aproximadament del 13% respecte de l'any anterior.²² Les dades de matriculació d'automòbils a Catalunya registraren una caiguda encara més brutal: un 41%!

Sigui com sigui, durant la depressió mateixa hi va haver mecanismes que actuaren com a amortidors de la crisi. A Catalunya en foren quatre: l'expansió fiscal, la protecció aranzelària, la depreciació de la pesseta i la difusió de la segona revolució industrial.

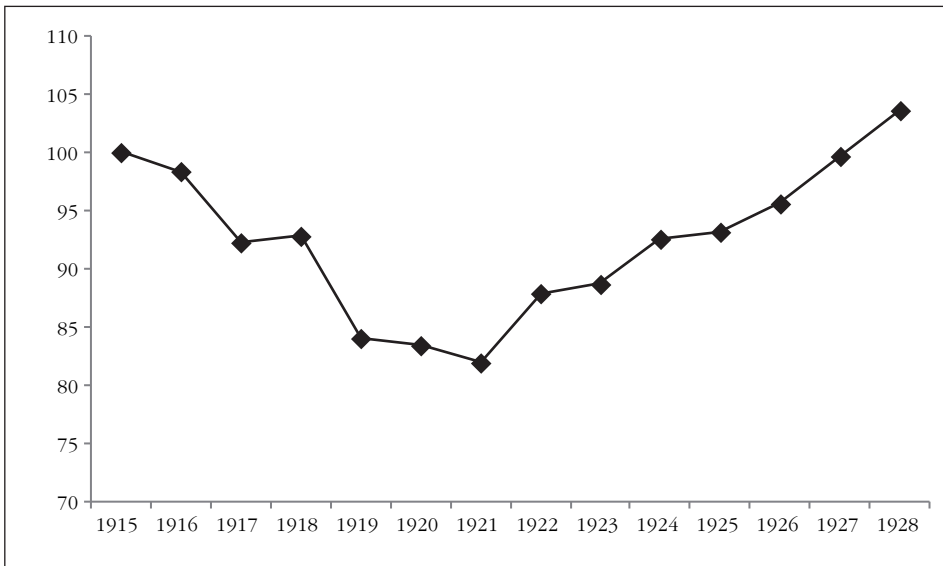
Primer, la tendència a l'expansió fiscal durant període es derivà de la política pressupostària dels governs espanyols i de l'empenta de la Mancomunitat de Cata-

21. Entre les qualitatives, tornem a Gual Villalbí: «[...] las consecuencias de la crisis se agravaban y alcanzando el período más agudo en los comienzos de 1921 se mantuvo así durante algunos meses». GUAL VILLALBÍ, *Memorias de...*, 218.

22. J. HORTALÀ, «Índice histórico de renta variable de la Bolsa de Barcelona: 1846-2006», dins M. L. CABAÑES (ed.), *Abstracción y realidad en la economía. Ensayos en homenaje al profesor Alejandro Lorca Corrons*, Madrid, Minerva, 2007, 69-99; J. CUEVAS, «De la burbuja ferroviaria a la tecnológica», dins P. MARTÍN ACEÑA, E. MARTÍNEZ i M. A. PONS (ed.), *Las crisis financieras en la España contemporánea, 1850-2012*, Barcelona, Crítica, 2013, 159-196.

lunya. El saldo pressupostari d'Espanya fou negatiu durant cadascun dels anys compresos entre 1916 i 1922. De mitjana, els set anys esmentats tancaren amb un dèficit de prop del 3,5% del PIB espanyol, una taxa molt superior als desequilibris típics del segle XIX.²³ La Mancomunitat d'Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch, malgrat que no comptà amb un gran pressupost, també hagué d'actuar com un agent compensatori de la crisi, amb llur política de dotació d'equipaments d'instrucció pública, impuls de la telefonia i el ferrocarril i, sobretot, construcció de carreteres i camins.²⁴ Per aquesta última via, afavorí la difusió de l'automoció, activitat amb un gran efecte d'arrossegament sobre el procés d'industrialització.

GRÀFIC 3
Índex de la producció industrial per càpita (1915 = 100)

Font: elaboració pròpia a partir de l'índex de la producció industrial de PAREJO, *Estadísticas históricas...*, 135-136; i la població de J. ALCAIDE (dir.), *Evolución de la población española en el siglo XX por provincias y comunidades autónomas*, Bilbao, Fundació BBVA, 2007, vol. II, 59-95.

23. Calculat amb les estimacions del saldo pressupostari liquidat de Francisco Comín (serie 2791) i PIB a preus corrents de mercat de Leandro Prados (sèrie 4744). F. COMÍN i D. DÍAZ, «Sector público administrativo y estado del bienestar», dins CARRERAS i TAFUNELL, *Estadísticas históricas...*, vol. II, 951; A. CARRERAS, L. PRADOS i J. R. ROSÉS, «Renta y riqueza», dins CARRERAS i TAFUNELL, *Estadísticas históricas...*, vol. III, 1339.

24. F. ROCA, *Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1939*, Barcelona, Ketres, 1979, 85-102; J. CASASSAS i J. M. ROIG, «Sota el signe de la Mancomunitat», dins RIQUER, *Història, política...*, vol. 8, 264-279; A. BALCELLS, E. PUJOL i J. SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Proa, 1996; A. BALCELLS, *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925: el primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2014.

Segon, a mesura que retornava la producció europea al mercat espanyol per la via de les importacions, va anar creixent la pressió en favor de la revisió dels drets aranzelaris, que havien restat desfasats com a efecte de la forta inflació bèl·lica. Després d'un anterior augment transitori dels drets, el 1921 fou aprovat l'aranzel provisional d'Argüelles. Seguidament, Cambó, en una breu estada al capdavant del Ministeri d'Hisenda, preparà una ulterior revisió de tarifes, que comportà l'aprovació d'un nou aranzel, durant 1922.²⁵ Els augments de drets aranzelaris afavoriren la recuperació en branques productives com les indústries del vestit i del calçat, el paper o els transformats metàl·lics.

Tercer, si bé la pesseta s'havia apreciat durant la Gran Guerra gràcies als excepcionals resultats del comerç exterior, quan, amb la postguerra, de nou començaren les dificultats, la divisa espanyola registrà una forta depreciació exterior. La lliura passà de pagar-se a 19,9 pessetes durant 1918 a 31,8 pessetes durant 1923.²⁶ És a dir, respecte al nivell de cinc anys abans, el valor de la pesseta contra la lliura esterlina minvà de prop d'un 37%. La formidable depreciació contribuï a frenar les importacions i encoratjar les exportacions, de manera que va constituir un dels amortidors més significatius de la depressió.

Finalment, entre les forces que contribuïren a pal·liar la depressió va incidir la renovada empena de la segona revolució industrial, reflectida en l'embranchida de l'electrificació, la motorització i la ràpida progressió d'algunes branques metal·lúrgiques i químiques.²⁷ El pes de l'electricitat en el consum total d'energia comercial de Sabadell va augmentar del 63% de 1916 al 96% de 1924.²⁸ La producció d'àcid sulfúric per la casa Cros va passar de 61.000 tones durant 1915 a 165.000 tones durant 1925. La matriculació anual de turismes amb relació a la població de Catalunya es podria haver duplicat entre ambdues dates (gràfic 4).

A l'igual d'altres grans depressions, les conseqüències de llarg termini de la crisi iniciada durant la Gran Guerra van ésser profundes. En el vessant estrictament polític, la dictadura de Primo de Rivera pot considerar-se com un resultat de la intensitat assolida per la depressió. Però hi va haver conseqüències econòmiques de la crisi molt més duradores que la dictadura mateixa de Primo i, en particular, l'adopció d'un rol més intervencionista de l'estat en l'economia. Aquesta nova tendència, que també era europea, es feu palesa especialment en la regulació dels

25. J. M. SERRANO, «La política arancelaria española al término de la Primera Guerra Mundial: proteccionismo, arancel Cambó y tratados comerciales», dins J. L. GARCÍA DELGADO (ed.), *La crisis de la Restauración. España, entre la Primera Guerra Mundial y la II República*, Madrid, Siglo XXI, 1986, 199-223.

26. Les cotitzacions de la pesseta han estat recollides per Pablo Martín Aceña en l'obra col·lectiva editada per Albert Carreras i Xavier Tafunell. P. MARTÍN ACEÑA i M. A. PONS, «Sector monetario y financiero», dins CARRERAS i TAFUNELL, *Estadísticas históricas...*, vol. II, 704-706.

27. CALVO, «Estructura industrial...», 11-43; E. DEU, «Els beneficis industrials durant la Primera Guerra Mundial: el cas de la indústria llanera de Sabadell», *Recerques* 20, 1988, 45-60; J. A. MIRANDA, «Els orígens del model industrial valencià. Elx 1850-1930», *Recerques* 25, 1992, 159-173; DEU, *La indústria tèxtil...*, 168-177; NADAL, BENAUL i SUDRIÀ, «La formació...», 126-159.

28. DEU, «Els beneficis...», 45-60; DEU, *La indústria tèxtil...*, 49.

mercats de treball i capital i en l'impuls de les obres públiques.²⁹ Finalment, i malgrat la dictadura política, podem considerar que la sortida de la crisi fou favorable als interessos econòmics dels treballadors, que, en la pràctica, van mantenir les conquestes assolides amb les lluites de finals dels anys deu i principis dels vint.

La voluntat d'una major intervenció pública del govern espanyol en la regulació del mercat de treball registrà una fita important amb el decret d'octubre de 1919 que disposava la fundació de la Comissió de Treball de Catalunya.³⁰ Durant el maig de 1920 es va anar més enllà i s'aprovà la creació del Ministeri de Treball. Encara que l'esmentat ministeri integrés organismes prèviament existents, com l'Institut de Reformes Socials i l'Institut Nacional de Previsió, hom pot interpretar la seva fundació com el reforçament de l'aposta per donar una resposta política a la mobilització obrera del moment i la intensitat de la crisi. Durant l'octubre de 1922, el govern espanyol aprovà un nou decret que regulava la creació de comitès paritaris. Finalment, durant febrer de 1923, creà la Delegació del Ministeri de Treball per a Catalunya i Balears.

GRÀFIC 4
Matriculació de turismes a Catalunya per 10.000 habitants

Fonts: matriculació de turismes a Catalunya, estimada a partir de les matrícules de turismes de Barcelona (*Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona*, 1917) i de les d'automòbils de Catalunya (*Bulletí mensual d'Estadística*, 1937). He estimat la població a partir d'ALCAIDE, *Evolución de la población...*, 59-95.

29. J. VELARDE, *Política económica de la dictadura*, Madrid, Guadiana, 1968; S. BEN-AMI, *La dictadura de Primo de Rivera (1923-30)*, Barcelona, Planeta, 1982; M. OTAEGUI, «Censo de Comitès paritarios de Guipúzcoa y Vizcaya», dins GARCÍA DELGADO, *La crisis...*, 291-313; M. PRAT i O. MOLINA, «State corporatism and democratic industrial relations in Spain 1926-1935: a reappraisal», *Labor History* 55, 2, 2014, 1-19.

30. J. I. PALACIO, «Crisis política y crisis institucional: la experiencia del Instituto de Reformas Sociales en el período 1914-1924», dins GARCÍA DELGADO, *La crisis...*, 271-289.

En el transcurs de 1921, començà a funcionar el Banco de Crédito Industrial, la creació del qual derivava de l'aprovació de la Llei de Protecció a la Indústria Nacional de 1917, que havia impulsat Santiago Alba.³¹ Quan, el mateix any de 1921, Cambó tornà al govern espanyol, per ocupar la cartera d'Hisenda, el polític regionalista palesà la seva preocupació per evitar en el futur una insolvència com la del Banc de Barcelona, entitat de qui havia actuat com a assessor.³² A més de l'aranzel, preparà la Llei d'ordenació bancària, que institucionalitzava algunes pràctiques recents de política monetària per tal d'ajudar futures entitats amb problemes. Així consolidà la pràctica de redescomptar efectes amb tipus preferencials en el Banc d'Espanya per a les entitats que formessin part del Consell Superior d'Ordenació Bancària; i els facilità l'obtenció de crèdit automàtic contra garantia de fons públics i valors industrials. En impulsar la creació de l'esmentat consell, el concebí com un organisme corporatiu de representació regional, on es concertarien les polítiques de regulació del negoci bancari.

El mes d'octubre de 1922, Martínez Anido fou destituït, però la violència social continuà tenyint de sang els carrers de Barcelona. Durant la primavera de 1923, fou assassinat el Noi del Sucre i la CNT va llençar la vaga del transport. Durant el mes de setembre, el capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, dugué a terme un pronunciament que tingué el vist i plau d'Alfons XIII. El cop tingué bona acollida entre institucions catalanes com el Foment del Treball i les cambres de comerç. Durant el mes de novembre, els representants dels set grans bancs espanyols es reuniren amb el dictador i li demanaren que posés en marxa un programa d'obres públiques, finançat amb l'emissió de 5.000 milions de deute públic, per a reanimar l'activitat. Aquesta petició va rebre immediatament el suport de la Federación de las Industrias Nacionales, que agrupava interessos industrials catalans i bascos. Aquests, a més de suggerir mesures per regular ulteriorment l'entrada d'importacions, apuntaven la necessitat de construir carreteres i modernitzar les línies ferroviàries. Primo de Rivera agafà el guant i donà prioritat a la millora del ferm de carretes i a l'electrificació dels ferrocarrils i, per aquesta via, afavorí la recuperació. Amb aquesta política donava continuïtat al que ja havien intentat, de manera efímera, polítics com Santiago Alba o Cambó mateix, quan ocupà la cartera de Foment durant 1918.

La dictadura de Primo de Rivera comportà la pèrdua de drets polítics i sindicals dels treballadors i la dissolució de la Mancomunitat de Catalunya. Però la repressió no fou prou intensa o decidida per capgirar significativament les victòries econòmiques aconseguides pels treballadors durant l'interval de 1917-1923. Com il·lustra el gràfic 2, sota la dictadura els salaris reals del tèxtil es varen mantenir per sobre del 30% del nivell de 1913. Els metal·lúrgics qualificats de Sabadell mantingueren

31. G. TORTELLA i J. C. JIMÉNEZ, *Historia del Banco de Crédito Industrial*, Madrid, Alianza, 1986.

32. CABANA, *La banca...*, 58-64; G. TORTELLA i J. PALAFOX, «Banca e industria en España, 1918-1936», *Investigaciones Económicas* 20, 33-64; G. TORTELLA, *El desarrollo económico de la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI, 1994, 331-335; P. MARTÍN ACEÑA, «La pesseta entre dues guerres i una crisi, 1919-1936», dins J. L. GARCÍA DELGADO i J. M. SERRANO (ed.), *Del ral a leuro*, Barcelona, Caixa de Pensions, 2000, 67-85.

uns salaris reals superiors en un 14% als prebèl·lics. En termes d'ingressos reals, la sortida de la depressió de postguerra fou favorable als treballadors, a causa de la gran mobilització política i sindical prèvia.

3. La Gran Depressió del Nou-cents, 1930-1954

La depressió més duradora del segle XX va tenir el seu detonant en el crac de la borsa de Nova York, després d'alguns anys d'excessos especulatius.³³ Entre 1926 i 1929, el preu de les accions s'havia duplicat, engreixat pel crèdit fàcil i les desmesurades expectatives alcistes. Però, a finals d'octubre d'aquell darrer any, les cotitzacions patiren sobtades reculades i van fer entrar en pèrdues els agents més arriscats. Un nombre important d'aquests operadors, que havia abusat del finançament aliè en anys anteriors, començà a tenir problemes per servir llurs crèdits i de retruc posà en risc els balanços dels bancs que els havien finançat. El crèdit s'enfonsà. La inversió va anar-se deprimint per les pèrdues concretes, la restricció del crèdit i el canvi sobtat d'expectatives. Les importacions dels Estats Units retrocediren i, amb elles, s'ensorraren els preus mundials dels productes primaris, que ja portaven una trajectòria regressiva en els darrers anys vint. A més, l'aprovació de l'aranzel Hawley Smoot durant 1930 reforçà la tendència a la contracció de les importacions americanes.

Destacats països europeus també van restringir llurs importacions primàries. França aprovà el mateix 1930 la Llei Barthe, que prohibia que els vins comuns forans poguessin ésser barrejats amb els francesos.³⁴ L'alta graduació de molts dels vins de l'Europa meridional els havia fet aptes, fins al moment, per emprar-los en el *coupage* dels vins de l'hexàgon. Gran part del vi que s'exportava a l'engròs des de Catalunya havia anat destinat a tal fi. La prohibició, feta per afavorir els productors del Migdia francès i de l'Argèlia colonial, repercutí molt negativament sobre l'exportació catalana de vi comú. Com a resultat, la periòdica crisi de malvendre els excedents vinícoles, retornà amb força i contribuí a aguditzar el conflicte rabassaire durant el període de la Segona República.³⁵ De fet, les exportacions

33. LEWIS, *Economic Survey...*, 51-72; J. K. GALBRAITH, *El crac del 29*, Barcelona, Ariel, 1965; C. P. KINDLEBERGER, *The World in Depression 1929-1939*, Berkeley, University of California Press, 1973, 83-145; H. P. MINSKY, *John Maynard Keynes*, Nova York, Columbia UP, 1975; H. P. MINSKY, «The Financial Instability Hypothesis: An Interpretation of Keynes and an Alternative to Standard Theory», *Nebraska Journal of Economics and Business* XVI, 1, 1977, 5-16; P. TEMIN, *Lessons from the Great Depression*, Cambridge (Mass.), The MIT Press, 1989; EICHENGREEN, *Golden fetters...*, 187-257; D. H. ALDCROFT, *Studies in the Interwar European Economy*, Aldershot, Ashgate, 1997; H. JAMES, *El fin de la globalización*, Madrid, Turner, 2003; H. JAMES, *The creation and destruction of value*, Cambridge (Mass.), Harvard UP, 2009, 36-97; B. EICHENGREEN, *Hall of Mirrors*, Oxford, Oxford UP, 2015, 1-63.

34. G. SÁENZ DE BURUAGA, «La exportación de vinos de Rioja», *Información Comercial Española* 339, 1961, 238-259; J. MARSEILLE, *Empire colonial et capitalisme français*, 1984, París, Albin Michel; J. PALAFOX, *Atraso económico y democracia*, Barcelona, Crítica, 1991, 122-173.

35. J. PUJOL, «Les crisis de malvendre del sector vitivinícola català entre 1880 i 1936», *Recerques* 15, 1984, 31-56; J. PUJOL, «L'agricultura. 1. Modernització i especialització 1914-1936»,

catalanes de vi comú davallaren des d'1,3 milions d'hectolitres durant 1926-1930 a només 700.000 durant 1931-1935, una dramàtica caiguda d'aproximadament el 46% en volum.³⁶ La reculada exportadora enfonsà els preus i empobrí la pagesia del gran nombre de comarques de la Catalunya central i meridional on el conreu de la vinya representava la principal activitat agrària.

Els països de la Commonwealth es reuniren a la Conferència d'Ottawa, celebrada durant el mes de maig de 1932.³⁷ Les resolucions de la trobada enduriren els drets pagats per les mercaderies de països tercers per entrar al Regne Unit i altres països de l'àrea de la lliura esterlina. La mesura perjudicà especialment als exportadors de fruita seca, patates, cítrics i taps de suro. L'erosió de les exportacions d'aliments perjudicà especialment les comarques de Migdia, mentre les barres al suro repercutiren negativament sobre les exportacions de l'Empordà, el Gironès i la Selva.

La caiguda dels preus relatius dels productes primaris i la contracció del comerç mundial provocà també una profunda depressió en els països americans que, amb l'Argentina al capdavant, eren importants importadors d'oli d'oliva. L'erosió de l'ingrés dels països americans perjudicà acusadament les vendes d'oli del Baix Ebre, el Baix Camp o les Garrigues. Les exportacions d'oli d'oliva per duanes catalanes recularen des de les 28.000 tones de 1930 a només 13.000 tones durant 1935.³⁸ La caiguda entre ambdues dates fou, per tant, de més del 50%.

La reculada de les exportacions de productes primaris i agroalimentaris empobrí les comarques catalanes més orientades cap a l'exterior. A més, la contracció del comerç internacional repercutí negativament sobre les companyies navilières i la construcció naval. Encara que aquestes activitats eren poc importants a Catalunya, una gran empresa de construcció de béns d'equip del país, la Maquinista Terrestre i Marítima, construïa motors dièsel per la navegació des de 1932 i no pogué evitar registrar pèrdues pronunciades.³⁹ Aquesta empresa pionera en les construccions metal·lomecàniques també es veié molt perjudicada per la suspensió del programa ferroviari de la dictadura de Primo de Rivera, a partir de 1930. La Maquinista que havia construït unes 245 locomotores a vapor durant 1924-1929 només en manufacturà 45 durant el període de 1930-1935.

dins J. NADAL, J. MALUQUER DE MOTES, C. SUDRIÀ i F. CABANA (ed.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània 5. S. XX. Població, agricultura i energia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989, 131-155; J. PLANAS i F. VALLS, *Cacics i rabassaires*, Vic, Eumo, 2011, 163-199.

36. PUJOL, «Les crisis...», 31-56.

37. J. HERNÁNDEZ ANDREU, *España y la crisis de 1929*, Madrid, Espasa-Calpe, 1986, 122-125. PALAFOX, *Atraso económico...*, 149-173.

38. R. RAMON-MUÑOZ, «La industria catalana del aceite de oliva: exportaciones, localización y empresas, 1861-1921», dins CATALAN, MIRANDA i RAMON-MUÑOZ, *Distritos y...*, apèndice, 79-80.

39. A. BALCELLS, *Crisis económica y agitación social en Cataluña (1930-1936)*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1971, 95-100; LMTYM, *La Maquinista Terrestre y Marítima S. A. 125 Aniversari 1855-1980*, Barcelona, Din, 1980, 24-27; J. CATALAN, «En el cincuenta aniversario de la II Guerra Mundial: un fracaso de la economía española», *Revista de Economía* 3, 1989, 87-92; PALAFOX, *Atraso económico...*, 174-226.

La feble inversió en carreteres durant el període republicà contribuï així mateix a la pregona crisi experimentada per empreses que fabricaven béns intermedis.⁴⁰ A més, la competència d'obres públiques no es transferí a la Generalitat fins a 1935, moment en què el govern escollit havia estat empresonat, arran dels fets d'Octubre. La contracció de l'obra pública se sobreposà a una forta davallada de la construcció residencial. El nombre de permisos de construcció d'habitatges sol·licitat a l'Ajuntament de Barcelona s'enfonsà en un 48% entre 1931 i 1933.⁴¹ La producció de ciment artificial a Catalunya reculà des de les 498 tones de 1929 a només 302 tones durant 1934. Al llarg de l'any següent, tant el nombre de permisos com la producció de ciment s'estaven recuperant, però encara romanien per sota del nivell de principis del decenni.

Als Estats Units es donà una primera tanda de fallides bancàries a partir d'octubre de 1930. Posteriorment, durant el març de 1931 s'esdevingué una segona onada de crisis bancàries. Tanmateix, la Reserva Federal, a més, optà per una política monetària restrictiva a finals de l'estiu.⁴² El president republicà, Herbert Hoover, decidí apujar impostos i rebutjà les propostes de crear un subsidi d'atur i d'indemnitzar els veterans de guerra. L'enduriment de les polítiques fiscals i monetàries acabà provocant una pèrdua d'un terç del PIB per càpita dels Estats Units, fet que afavoriria la victòria del Partit Demòcrata, liderat per Franklin Roosevelt. Enmig d'una profunda tercera crisi bancària, que acabà afectant prop de 6.000 entitats financeres, Roosevelt abandonà el patró or, durant l'abril de 1933, i els Estats Units començaren a recuperar-se.

Els excessos especulatius també afectaren pregonament les institucions financeres de l'altra banda de l'Atlàntic i, especialment, l'Europa central. A Àustria el Creditanstalt es col·lapsà el maig de 1931. A la veïna Alemanya, el canceller Heinrich Brüning no va poder evitar el contagi de la crisi bancària, malgrat que optà per retallar els sous de la funció pública, disminuir les prestacions de desocupació i apujar els impostos indirectes. L'ascens vertiginós de l'atur, fins a assolir els 6 milions de persones, preparà el triomf de Hitler. Aquest també trencaria amb les regles del patró or, encara que preferí el control de canvis a la devaluació. A més, impulsaria una ràpida represa a base d'una forta expansió de la despesa pública en infraestructures, motorització i rearmament.⁴³

40. PALAFOX, *Atraso económico...*, 226-273.

41. *Butlletí mensual d'Estadística*, recollit per J. M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939). Volum primer: Evolució de les formes de la producció industrial*, Barcelona, Edicions 62, 1970, 24; BALCELLS, *Crisis económica...*, 86-95.

42. M. FRIEDMAN i A. SCHWARTZ, *A Monetary History of the United States*, Princeton, Princeton UP, 1963; la part del llibre corresponent a la gran depressió dels anys trenta ha estat reeditada amb el títol següent: M. FRIEDMAN i A. SCHWARTZ, *The Great Contraction 1929-1933*, Princeton, Princeton, 2008, 7-247; EICHENGREEN, *Golden fetters...*, 258-347; JAMES, *The creation...*, 63-97; B. EICHENGREEN i K. O'ROURKE, *A Tale of Two Depressions*, www.voxeu.org, 2009; B. BERNANKE, *Mis años en la Reserva Federal*, Barcelona, Deusto, 2014, 11-47.

43. R. J. OVERY, *The Nazi economic recovery 1932-1938*, Cambridge, Cambridge UP, 1982; J. NOAKES i G. PRIDHAM, *Nazism 1919-1945. 2. State, Economy and Society 1933-1939*, Exeter,

A Catalunya la crisi bancària dels primers trenta fou força més suau que la de l'Europa central i dels Estats Units o que la crisi barcelonina mateixa de principis del vint.⁴⁴ Però acabà amb el Banc de Catalunya i amb les seves filials, el Banc de Reus i el Banc de Tortosa. El grup dels germans Recasens, del qual fou secretari conseller el polític republicà Pere Corominas, havia crescut ràpidament durant el darrer decenni, associant-se a algunes operacions inversores impulsades per la dictadura de Primo de Rivera: el Banc de Crèdit Local, el Banc Exterior, la CAMP-SA o la CEPESA.⁴⁵ També especulà acusadament amb divises, i els seus comptes en moneda estrangera superaren els 37 milions de pessetes, en el moment de la seva insolvència, el juliol de 1931. La suspensió de pagaments del Banc de Catalunya ha estat atribuïda per Francesc Cabana, seguint les interpretacions d'Andreu Abelló o el mateix Corominas, a la retirada del dipòsit de CAMPSA en l'entitat. Aquesta hauria estat ordenada pel ministre d'Hisenda del govern provisional de la República, Indalecio Prieto. El dipòsit ascendiria a uns 16 milions de pessetes, sobre un total de 110 milions de pessetes de dipòsits de tercers en el banc. Segons Cabana, els diners passaren directament a dipòsits del Banco de Vizcaya i del Banco de Bilbao.

L'enfonsament de la renda agrària a les comarques exportadores i la caiguda de la construcció i les indústries de béns d'inversió expliquen el gruix de la tendència depressiva que mostren les estimacions disponibles de producte.⁴⁶ Si creiem les estimacions de Julio Alcaide, el PIB per càpita de Catalunya reculà gaire bé un 5% entre 1930 i 1935.⁴⁷ De totes maneres, cal subratllar que, malgrat tractar-se d'una situació de crisi, la caiguda fou moderada, donat el context internacional del moment. Per exemple, França, que s'entossudí a seguir en el bloc de països que rebutjaven la devaluació, registrava durant 1935 un PIB per càpita inferior en un 15% al de 1930. El Estats Units, malgrat l'adopció de polítiques expansives per Roosevelt, encara romanien amb un PIB per càpita d'un 12% per sota del nivell de cinc anys abans. Països més petits com Holanda o

Exeter UP, 1984; H. JAMES, *The German Slump: Politics and Economics, 1924-1936*, Oxford, Clarendon Press, 1986; A. BARKAI, *Nazi Economics*, Oxford, Berg, 1988; TEMIN, *Lessons from...*, 89-137; P. TEMIN, «Socialism and Wages in the Recovery from the Great Depression in the United States and Germany», *Journal of Economic History* 50, 22, 1990, 297-307; R. J. OVERY, *War, Economy and the Third Reich*, Oxford, Oxford UP, 1994; A. TOOZE, *Ökonomie der Zerstörung-Die Geschichte der Wirtschaft im Nationalsozialismus*, Munic, Siedler, 2007; J. SCHERNER, «Nazi Germany's Preparation for War: Evidence from Revised Industrial Investment Series», *European Review of Economic History* 14, 2010, 433-468; P. ENGELHARD, «Making Room for Beetle», *Automotive History Review* 54, 2012, 14-21.

44. A. BALCELLS, «La crisi econòmica dels anys trenta del segle XX», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* XXIV, 2013, 349-365.

45. CABANA, *Bancs i...*, 54-82; F. CABANA, *Caixes i Bancs de Catalunya. Bancs de Catalunya II*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, 145-167.

46. J. CATALAN i A. SÁNCHEZ, «Cinco cisnes negros. Grandes depresiones en la industrialización moderna y contemporánea, 1500-2012», dins F. COMÍN i M. HERNÁNDEZ, *Crisis económicas en España 1300-2012*, Madrid, Alianza, 100-102.

47. ALCAIDE, *Evolución económica...*, 106-112.

Àustria tenien respectivament durant 1935 un PIB per càpita inferior en un 13 i un 21 % al de 1929.⁴⁸

GRÀFIC 5
Índex de PIB per càpita de Catalunya (1930=100)

Font: elaborat a partir d'ALCAIDE, *Evolución económica...*, 106.

Ara bé, malgrat la relativa suavitat de la depressió a Catalunya, cap a 1935 el país no havia remuntat encara de la crisi. Això no només ho suggereixen les estimacions de PIB per càpita, que hem representat en el gràfic 5. Altres indicadors com la matriculació d'automòbils, els permisos d'obres de l'Ajuntament de Barcelona, el carbó entrat pel port de Barcelona o la producció de ciment artificial corroboren que l'economia catalana encara mantenia bona part de la capacitat productiva infrautilitzada.

Si l'especulació financera de finals dels anys vint i el tancament dels mercats internacionals a principis dels anys trenta foren els principals causants de la crisi i tingueren naturalesa exògena, les contradiccions de la política monetària i pressupostària dels governs espanyols actuaren en contra de la recuperació.⁴⁹ Abans del període republicà, el ministre d'Hisenda de Primo de Rivera, José Calvo Sotelo, havia decidit presentar un pressupost restrictiu per a 1930, que comportà fortes retallades per als programes de construcció i modernització de carreteres i ferrocarrils.⁵⁰

48. Calculat a partir de MADDISON, *La economía mundial 1890-1992*, París, OCDE, 1997, 270-275.

49. J. SARDÀ, «El Banco de España, 1931-1962», dins R. ORTEGA (compilador), *Escritos (1948-1980)*. Juan Sardá Dexeus, Madrid, Banco de España, 1987, 288-291.

50. J. CALVO SOTELO, *Mis servicios al estado*, Madrid, Instituto de Administración Local, reimpr., 1971, 315-347; J. GARCÍA DELGADO, «La política económica española de 1930: el error

El Banc d'Espanya va augmentar els tipus de descompte del paper comercial. Ambdues mesures foren ben equivocades en un moment de forta contracció de la demanda internacional. Cal explicar-les, fonamentalment, per la voluntat de voler evitar la davallada de la cotització externa de la pesseta. La divisa passà de canviar-se a 33,17 pessetes la lliura durant 1929 a les 41,97 pessetes durant l'exercici següent. Tant Calvo Sotelo com Primo acabaren plegant.

Un altre ferm defensor del valor extern de la pesseta fou el ministre d'Hisenda del primer govern de la República, Indalecio Prieto, també amb poc èxit, ja que els especuladors provocaren una caiguda de llur cotització fins a una mitjana de 47,64 pessetes per lliura durant 1931. Tampoc no sembla molt digne d'elogi la seva decisió de retirar el dipòsit de la CAMPSA del Banc de Catalunya i afavorir l'enfonsament del grup. A més, durant 1931 el Banc d'Espanya tornà a apujar el tipus de descompte, de manera que intensificava el biaix restrictiu de la política monetària.

L'arribada de Jaume Carner al Ministeri d'Hisenda, dins del govern republicà-socialista sorgit de les eleccions de desembre de 1931, portà una tendència més expansiva de la política pressupostària, i l'any de 1932 es va tancar amb un dèficit del 0,65% del PIB, que contrastaria amb el superàvit de 1930.⁵¹ La política monetària també contribuï a amortir la depressió, en abaixar-se el tipus de descompte del Banc d'Espanya.⁵² Per contra, la cotització de la pesseta trencà la seva trajectòria descendent prèvia i, de resultes de l'abandonament de Gran Bretanya del patró or l'any anterior, anà apreciand-se amb relació a la lliura esterlina. Durant 1932 el canvi de la lliura tornaria a una mitjana de 43,70 pessetes. De manera similar al franc i les monedes de la resta de països del bloc or, la pesseta anà encarint-se amb relació a la divisa britànica després de 1931. Això dificultà la recuperació dels volums d'exportació cap a l'àrea de la lliura esterlina. A més, quan Roosevelt, la primavera de 1933, es decidí a devaluar el dòlar, la pesseta també s'aprecià respecte a la divisa dels Estats Units. Passà de les 12,11 pessetes per dòlar durant 1932 a només 7,35 pessetes per dòlar durant 1935. L'apreciació del valor extern de la pesseta frenà la recuperació dels volums d'exportació i pot considerar-se una causa significativa que explica que ni Catalunya, ni Espanya, haguessin sortit de la depressió a mitjan anys trenta.

A més, les eleccions de novembre de 1933 obriren el pas a governs de signe radical cedista. Els tipus de descompte seguiren disminuint, però Joaquín Chapa-

Argüelles», *Papeles de Economía Española* 1, 1980, 43-47; J. PALAFOX, «Contradicciones del capitalismo español durante la depresión económica de los años treinta», *Información Comercial Española* 514, 1976, 110-118; F. COMÍN, «La economía española en el período de entreguerras (1919-1935)», dins NADAL, CARRERAS i SUDRIÀ, *La economía...*, 105-149; PALAFOX, *Atraso económico...*, 203-226.

51. F. COMÍN, *Hacienda y economía en la España contemporánea (1800-1936)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1989, vol. II, 979-1020. El percentatge ha estat novament calculat a partir de COMÍN i DÍAZ, «Sector público...», 951; i CARRERAS, PRADOS i ROSÉS, «Renta y...», 1339.

52. F. COMÍN i P. MARTÍN ACEÑA, «La política monetaria y fiscal durante la dictadura y la segunda república», *Papeles de Economía Española* 20, 1984, 236-261; P. TEDDE, «El Banco de España en la Segunda República», *Papeles de Economía Española* 20, 1984, 262-265; BALCELLS, «La crisi...», 354-355.

prieta, ministre d'Hisenda des de maig de 1935 i cap de govern des de setembre, tornà a restringir acusadament el pressupost durant aquell exercici, i portava el dèficit de prop de l'1,61 al 0,85% del PIB.⁵³ Optant per l'ajust pressupostari, Chapa-prieta endarrerí ulteriorment la recuperació en marxa.

De totes maneres, en el cas català, podem considerar que, com a moltes altres economies industrials del moment, la depressió havia tocat fons durant el trienni de 1931-1933. En els anys posteriors s'anaren recuperant la matriculació de turismes, les importacions de carbó pel port de Barcelona, la producció de ciment artificial o la sol·licitud de permisos per a construcció d'habitatges a l'Ajuntament. L'índex de cotitzacions d'accions a la Borsa de Barcelona i el volum d'efectes compensats a la Cambra de Compensació també tocaren fons durant 1933 i anaren millorant durant 1934 i 1935.⁵⁴ A més, les estimacions del producte industrial per càpita suggereixen que cap a 1935 aquest era el més alt de tot l'interval 1929-1935 (gràfic 6). De fet, entre els elements compensatoris de la crisi dels anys trenta, a Catalunya sobresurt el bon comportament de les indústries de béns de consum i de la producció d'alguns béns intermedis, com ara superfosfats i potasses.⁵⁵

La favorable evolució de les indústries de béns de consum en la Catalunya dels anys trenta s'explica perquè el període republicà fou un moment de salaris relativament alts i de bones collites a l'Espanya productora de cereals. Ambdós factors contribuïren a mantenir la demanda de béns de consum i adobs, produïts al Principat, en nivells relativament alts. Encara que algunes branques, com tapers i exportadors d'aliments, passaren temps difícils, la trajectòria de la indústria de béns de consum fou, en termes generals, de prosperitat. A més, el dinamisme dels salaris impedí que el país, i també Espanya, patissin una trajectòria deflacionista comparable a la d'altres economies.⁵⁶ La manca de deflació evità que entrés en funcionament un dels mecanismes que enfosquí les expectatives a escala internacional.

Per contra, l'intent de cop d'estat de juliol de 1936 i l'esclat de la Guerra Civil i la revolució sí que varen tenir un impacte inequívocament depressiu sobre l'activitat industrial de Catalunya. La Generalitat feu un gran esforç per reestructurar l'economia catalana, a través de la Comissió de la Indústria de Guerra. També mirà de reconduir el procés revolucionari amb l'aprovació del decret de col·lectivitzacions i control obrer de la indústria. Però no va poder evitar la pèrdua de mercats per a la indústria i els creixents colls d'ampolla en el subministrament de primeres matèries, energia i aliments.⁵⁷

53. COMÍN, *Hacienda y...*, 979-1020; F. COMÍN, «La gran depresión internacional i la Segunda República», dins E. LLOPIS i J. MALUQUER DE MOTES, *Espanya en crisis*, Barcelona, Pasado y Presente, 2013, 155-158.

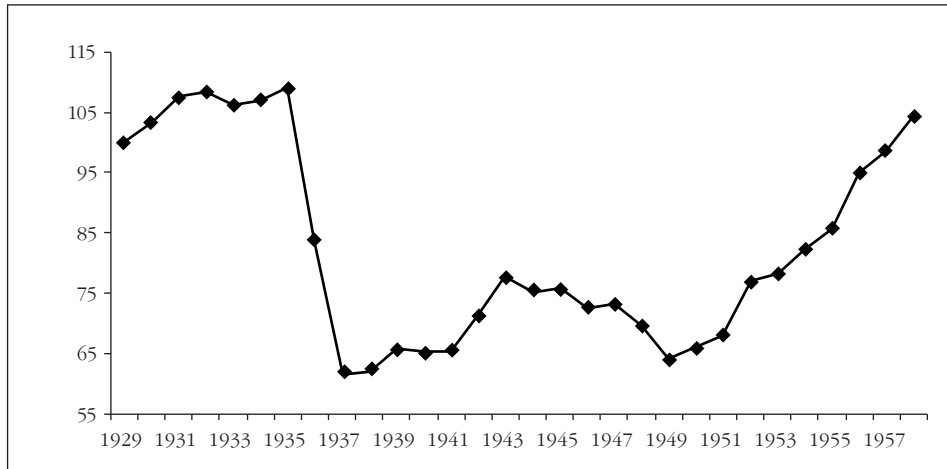
54. *Butlletí mensual d'Estadística*.

55. BALCELLS, «La crisi...», 355-357.

56. FONTANA i NADAL, «Espanya 1914-1970...», 114-131.

57. BRICALL, *Política econòmica...*; A. PÉREZ BARÓ, *Trenta mesos de col·lectivisme a Catalunya*, Barcelona, Ariel, 1970; J. M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat. Volum segon: El sistema financer*, Barcelona, Edicions 62, 1979; W. L. BERNECKER, *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, Crítica, 1982; J. M.

GRÀFIC 6
Índex de la producció industrial per càpita de Catalunya (1929 = 100)

Font: elaboració pròpia a partir de l'índex de la producció industrial de PAREJO, *Estadísticas históricas...*, 135-136; i la població d'ALCAIDE, *Evolución de...*, 59-95; i de FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional de España y su distribución provincial. Serie homogénea. Años 1955 a 1993 y avances 1994 a 1997*, Bilbao, Documenta, 1999, t. I, 284-285.

La indústria tèxtil patí la progressiva pèrdua de mercats, a mesura que els exèrcits revoltats avançaven i es reduïa la proporció de població de l'Espanya republicana. La davallada fou clara des del novembre de 1936 i ja cap al desembre de 1937 només es fabricava un 24% de la mitjana del primer semestre de l'any anterior.⁵⁸ La indústria química tingué una trajectòria una mica més favorable, atès

BRICALL, «La economía española (1936-1939)», dins M. TUÑÓN DE LARA (ed.), *La guerra civil española. 50 años después*, Madrid, Labor, 1985, 359-417; A. CASTELLS, *Les collectivitzacions a Barcelona 1936-1939*, Barcelona, Hacer, 1993; F. BONAMUSA, «Economía, finanzas i collectivitzacions industrials», dins J. SOLÉ SABATÉ (ed.), *La guerra civil a Catalunya (1936-1939), Volum 2. Una revolució en plena guerra*, Barcelona, Edicions 62, 2004, 54-92; J. DE MARADIAGA, «Les indústries de guerra», dins SOLÉ SABATÉ (ed.), *La guerra...*, 89-93; J. CATALAN, «Guerra e industria en las dos Españas», dins P. MARTÍN ACEÑA i E. MARTÍNEZ (ed.), *La economía de la guerra civil*, Madrid, Marcial Pons, 2006, 161-227; J. TARRADELLAS, *La indústria de Guerra a Catalunya (1936-1939)*, Lleida, Pagès, 2007; J. M. BRICALL, «Política industrial de la República española (1936-1939)», dins E. FUENTES QUINTANA i F. COMÍN (ed.), *Economía y economistas españoles en la guerra civil. I. El contexto político internacional. Las economías españolas y las políticas españolas*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2008, 503-555; J. CATALAN, «Fabricar para la guerra, padecer por el frente: la coyuntura industrial del conflicto armado español», dins FUENTES QUINTANA i COMÍN, *Economía y...*, 557-599; J. DE MARADIAGA, *Tarradellas y la industria de guerra de Cataluña (1936-1939)*, Lleida, Milenio, 2008; FÀBREGA, *Cum grano...*, 419-439; P. LO CASCIO, *La guerra civile spagnola*, Roma, Carocci, 2013.

58. Calculat a partir de BRICALL, *Política econòmica...*, 79.

que algunes de les seves especialitats foren afavorides per la demanda bèl·lica, però tot i així, a finals de 1937 només produïa un 37% de l'*output* del primer semestre de 1936.

A més de la pèrdua continuada de mercats, ambdues indústries patiren les dificultats d'accedir a primeres matèries d'importació, com el cotó o els fosfats, i de l'Espanya nacional, com la llana o les pirites. La caiguda en l'arribada de blats i altres productes agraris procedents dels territoris ocupats pels exèrcits rebels també afectà negativament la indústria alimentària. Moltes especialitats foren perjudicades per la creixent dificultat en importació de petrolis i carbons, encara que va augmentar la producció de lignits del país. Quan, a principis de 1938, els nacionals ocuparen les centrals elèctriques del Pallars i la Noguera, la producció de les indústries tèxtils, químiques i alimentàries sofrí un nou cop. El bombardeig de la central tèrmica de Sant Adrià, que deixà Barcelona a les fosques, dificultà encara més la producció industrial.

L'única excepció expansiva durant la guerra fou la indústria metal·lomecànica, que experimentà una activitat creixent fins a la primavera de 1937, mercès a la fabricació de municions, blindatges i reparació de material rodant i d'aviació. El fets de Maig, la intervenció de les principals indústries metal·lúrgiques pel govern de la República i la caiguda de Biscaia i Astúries empijoraren la situació. Entre l'abril i l'octubre de 1937 reculà l'activitat, però la producció metal·lúrgica tornà a registrar una revifalla, més moderada, a principis de 1938. Durant el més de setembre de 1938, en plena batalla de l'Ebre, la producció del metall pogué situar-se en un 81% del nivell del primer semestre de 1936. Tot i això, cal subratllar que el metall fou l'excepció: la profunda depressió de la major part de branques industrials fou la regla. Cap a 1938 les estimacions disponibles suggereixen que el producte industrial per habitant de Catalunya era només el 60% del registrat cap a 1930.⁵⁹

L'agricultura no patí tant per la guerra, ja que malgrat el control de preus, la demanda es disparà. Les activitats exportadores continuaren perjudicades per la baixa demanda del mercat internacional, agreujada per la pèrdua de clients com Alemanya i Itàlia. Però l'agricultura pogué compensar parcialment la pèrdua de mercats exteriors venent a una població famolenta i disposada a pagar, en la mesura possible, preus desmesurats en el mercat negre. De fet, si comparem la caiguda del PIB amb la del producte industrial, queda clar que la contracció de l'últim fou superior: segons les estimacions disponibles, cap a 1940 l'*output* industrial per càpita català era el 63% del de 1930; en canvi el PIB per habitant era el 85% del de 1930.⁶⁰ Com que altres activitats que integren el PIB patiren el conflicte tant o més que la indústria fabril mateixa (casos de construcció o serveis), cal concloure que la menor caiguda del PIB respecte al producte industrial reflecteix un impacte menys desfavorable de la guerra sobre l'agricultura.

De totes maneres, el més sorprenent no és la magnitud de la caiguda del PIB i del producte industrial català durant la Guerra Civil, sinó la incapacitat d'ambdues

59. CATALAN, «Fabricar para...», 598.

60. ALCAIDE, *Evolución económica...*, 110; PAREJO, *Estadísticas históricas...*, 137.

macromagnituds de recuperar ràpidament el nivell prebèl·lic durant la postguerra.⁶¹ Segons el que suggereix el gràfic 6, la tendència del producte industrial per càpita dels anys quaranta o primer franquisme fou plana. No seria fins als anys cinquanta, o segon franquisme, que sembla iniciar-se la recuperació. En un sentit similar i si creiem l'estimació d'Alcaide, el PIB per càpita de Catalunya cap a 1950 encara era només el 84% del de 1930 (gràfic 5).⁶² Encara pitjor sembla la trajectòria industrial: segons les dades de Parejo, el producte industrial per càpita de 1950 assolí tan sols el 66 del nivell de 1930.⁶³ En síntesi, en termes de PIB per càpita, la Gran Depressió a Catalunya no s'hauria superat fins ben entrats els anys cinquanta i la indústria no s'hauria recuperat plenament fins a finals del decenni.

Hom no pot responsabilitzar de la falta de recuperació catalana durant els anys quaranta als danys bèl·lics de la Guerra Civil.⁶⁴ Les destruccions d'edificis durant el conflicte armat es concentraren a algunes comarques on s'estabilitzaren els fronts. A Catalunya foren les de les províncies de Lleida i Tarragona, que allotjaven poca indústria, i que tenien més d'un 6% d'edificis destruïts cap a 1940.⁶⁵ En canvi, Barcelona, que concentrava el gruix de la capacitat industrial del país, fou ràpidament ocupada i tenia menys d'un 2% d'edificis ruïnosa en la mateixa data. D'altra banda, països com Holanda, Itàlia, França o Àustria, que durant la Segona Guerra Mundial experimentaren caigudes de PIB per càpita superiors a la catalana de la Guerra Civil, es recuperaren força més ràpid que Catalunya.

61. A. MONTSERRAT i J. ROS, «Entorn del retard en el recobriment dels nivells macroeconòmics de preguerra a l'Espanya dels 1950», *Recerques* 2, 1972, 231-246; J. CLAVERA, J. ESTEBAN, M. A. MONÉS i A. MONTSERRAT, *Capitalismo español: de la autarquía a la estabilización (1939-1959). Tomo I (1939-1950)*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1973, 17-70; J. CLAVERA, «Industrialització i canvi de conjuntura a la Catalunya de la postguerra», *Recerques* 6, 1976, 205-221; C. BARCIELA, *La financiación del Servicio Nacional del Trigo 1937-971*, Madrid, Banco de España; J. FONTANA, «Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo», dins J. FONTANA (ed.), *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 1986, 8-38; A. CARRERAS, «La producción industrial española, 1842-1981: construcción de un índice anual», *Revista de Historia Económica* 1, 1984, 127-157; A. CARRERAS, «La industria: atraso y modernización», dins NADAL, CARRERAS i SUDRIÀ, *La economía...*, 280-312; J. L. GARCÍA DELGADO, «La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo», dins NADAL, CARRERAS i SUDRIÀ, *La economía...*, 164-189; J. CATALAN, «Los años cuarenta en la periferia de Europa: la economía española en perspectiva comparada», dins J. L. CASAS (ed.), *La postguerra española y la segunda guerra mundial*, Còrdova, Diputació de Còrdova, 59-96; L. PRADOS DE LA ESCOSURA, *El progreso económico de España (1850-2000)*, Bilbao, Fundación BBVA, 2003, 159-165; J. A. MIRANDA, «El fracaso de la industrialización autárquica», dins C. BARCIELA (ed.), *Autarquía y mercado negro. El fracaso económico del primer franquismo, 1939-1959*, Barcelona, Crítica, 2003, 95-121.

62. ALCAIDE, *Evolución económica...*, 110; J. CATALAN, «La reconstrucción franquista y la experiencia de la Europa occidental, 1934-1959», dins C. BARCIELA (ed.), *Autarquía y mercado negro. El fracaso económico del primer franquismo, 1939-1959*, Barcelona, Crítica, 2003, 123-168.

63. PAREJO, *Estadísticas históricas...*, 137.

64. CLAVERA, «Industrialització i...», 205-221; J. CATALAN, *La economía española y la Segunda Guerra Mundial*, Barcelona, Ariel, 1995, 41-59; C. BARCIELA, I. LÓPEZ, J. MELGAREJO i J. A. MIRANDA, *La España de Franco (1939-1975)*, Madrid, Síntesis, 2001, 24-46.

65. CATALAN, «Fabricar para...», 599; CATALAN, «Reculada i...», 199.

Els factors que impediren la superació de la depressió durant els anys quaranta foren quatre: la falta de primeres matèries, les restriccions energètiques, la caiguda de la productivitat del treball i el model de reconstrucció imposat pels guanyadors de la guerra durant el primer franquisme. El model de reconstrucció no fou l'única causa de la lentitud de la represa, però contribuï a fer molt més intensos els colls d'ampolla derivats de la falta d'*inputs* i equip productiu. La gestió econòmica del primer franquisme es caracteritzà per cinc trets que agreujaren especialment els colls d'ampolla del període: l'extrema regulació dels mercats; l'impuls d'un projecte autàrquic d'industrialització; el suport a l'Eix durant la Segona Guerra Mundial; la negativa a devaluar; i la intensa repressió política i sindical.

L'extrema regulació dels mercats de béns es concretà en la fixació de preus administrats per a primeres matèries, aliments i un bon nombre de productes industrials.⁶⁶ També comportà la creació d'organismes interventors encarregats de distribuir els anomenats *cupos* de matèries primeres i racionar els aliments. Així mateix, implicà sotmetre la inversió i les importacions a un règim força arbitrari de llicències. Les assignacions de *cupos* i les concessions de llicències foren dominades pels interessos militars i d'organismes creats pel nou règim. Forta regulació i gran escassetat portaren a la generalització dels mercats negres. En aquests hom podia obtenir proveïments, pagant diverses vegades llur preu de taxa. L'estraperlo enriqué els qui gaudien d'una certa impunitat per actuar com a oferents en aquests mercats (personatges vinculats normalment al bàndol guanyador). Per contra, creà unes grans diferències en la disponibilitat d'*inputs* per part de les empreses. A més, els organismes interventors no compliren ni tan sols els objectius que ells mateixos s'havien proposat. Prenguem l'exemple del lingot de ferro distribuït entre les principals fonerries de la província de Barcelona durant 1949. En aquell any hi va haver una empresa (un conegut fabricant de radiadors i sanitaris) que obtingué el 130% del *cupo* de lingot de ferro que se li havia assignat, mentre que n'hi va haver 19 que van rebre menys del 60% del *cupo* que els hi pertocava. El preu de taxa del lingot era llavors d'1,65 pessetes per quilo, però si s'adquiria d'estraperlo calia pagar-lo a 4 pessetes. Si hom desviava lingot

66. CLAVERA, «Industrialització i...», 205-221; J. L. GARCÍA DELGADO, «Notas sobre el intervencionismo económico del primer franquismo», *Revista de Historia Económica* 3, 1, 1985, 135-145; C. BARCIELA, «Las investigaciones sobre el mercado negro de productos agrarios en la posguerra: situación actual y perspectivas», *Revista de Historia Económica* 3, 3, 1985, 513-517; C. BARCIELA, «Introducción», dins R. GARRABOU, C. BARCIELA i J. I. JIMÉNEZ BLANCO (ed.), *Historia agraria de la España contemporánea. 3. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*, Barcelona, Crítica, 1986, 383-454; J. PUJOL, «L'agricultura. 2. La reculada durant l'autarquia, 1936-1955», dins NADAL, MALUQUER DE MOTES, SUDRIÀ i CABANA, *Història econòmica...*, 155-169; J. CALVET, *La indústria tèxtil llanera a Espanya, 1939-1959*, Sabadell, Col·legi de Doctors en Filosofia i Lletres i en Ciències, 1992; J. CATALAN, «Industrialización difusa y desarrollo económico: el retroceso de 1939-58», dins J. NADAL i J. CATALAN (ed.), *La cara oculta de la industrialización española*, Madrid, Alianza, 1994, 377-381; J. A. MIRANDA, «La industria del calzado española en la posguerra: los efectos del intervencionismo en una industria de bienes de consumo», *Revista de Historia Económica* 12, 2, 1994, 317-339; MIRANDA, *La industria...*, 199-300; BARCIELA, LÓPEZ, MELGAREJO i MIRANDA, *La España...*, 30-154; MIRANDA, «El fracaso...», 95-121.

cap al mercat negre podia multiplicar el capital per 2,4. Els grans beneficis, per tant, havien passat a fer-se amb l'especulació amb primeres matèries i altres gèneres d'estraperlo enlloc de dependre de la millora de la qualitat i el control de costos en el procés productiu.

El programa autàrquic d'industrialització era una de les idees més cares a Francisco Franco i a un dels homes clau dels inicis del seu règim, Juan Antonio Suanzes.⁶⁷ Aquest últim començà a dissenyar el seu pla d'autarquia al Ferrol cap a 1937. Posteriorment, l'impulsà activament, com a primer ministre d'Indústria del franquisme des de 1938 a Burgos, i com a primer president de l'Institut Nacional d'Indústria (INI), des de 1941 a Madrid. L'autarquia preveia donar prioritat a la producció domèstica del conjunt d'indústries relacionades amb la guerra, incloent-hi l'obtenció de combustibles líquids. Precisament a l'intent de sintetitzar petroli a partir de les pissarres bituminoses, com havia fet la IG Farben nazi, dedicà l'INI un terç del seu pressupost durant els anys quaranta. El petroli sintètic espanyol no fou més que un somni, però l'Empresa Nacional Calvo Sotelo, creada per l'INI per obtenir-lo, engolí enormes quantitats de divises, materials, energia i maquinària, que haguessin estat de més utilitat destinats a branques d'activitat industrial més convencionals, com ara la producció d'energia elèctrica. De fet, la congelació de tarifes elèctriques, en un context d'escassetat de combustibles com ara petroli i carbó provocà un vertiginós creixement de la demanda d'electricitat durant la Guerra Mundial.⁶⁸ Tanmateix, entre les primeres empreses endegades per l'INI, mancaren les concebudes per a produir exclusivament electricitat. Abans de mitjan 1944, el *holding* públic donà prioritat a la participació en empreses destinades a la fabricació de combustibles líquids (l'esmentada Calvo Sotelo), navegació i construcció naval (Elcano), telecomunicacions al Marroc (Torres Quevedo), alumini (ENDASA), transport aeri (Iberia) i equip radioelèctric (Marconi). Només, a partir del moment que la demanda superà l'ofere-

67. A. VIÑAS, J. VIÑUELA, F. EGUIDAZU, C. FERNÁNDEZ PULGAR i S. FLORENSA, *Política comercial exterior en España (1931-1975)*, Madrid, Banco Exterior, t. I; 1979; J. L. GARCÍA DELGADO, «La industrialización...», 164-189; J. CATALAN, «Autarquía y desarrollo de la industria de fábrica durante la Segunda Guerra Mundial. Un enfoque comparativo», dins J. L. GARCÍA DELGADO (ed.), *El primer franquismo. España durante la segunda guerra mundial*, Madrid, Siglo XXI, 1989, 35-88; P. MARTÍN ACEÑA i F. COMÍN, *INI. 50 años de industrialización española*, Madrid, Espasa Calpe, 1991; A. GÓMEZ MENDOZA, *El «Gibraltar económico»: Franco y Riotinto, 1936-1954*, Madrid, Civitas, 1994; E. SAN ROMÁN, *Ejército e industria: El nacimiento del INI*, Barcelona, Crítica, 1999; A. GÓMEZ MENDOZA (ed.), *De mitos y milagros. El Instituto Nacional de Autarquía (1941-1963)*, Barcelona, Monografías de Historia Industrial, 2000.

68. A. RIBAS, *La economía catalana sota el franquisme (1939-1953)*, Barcelona, Edicions 62, 1978; C. SUDRIÀ, «Segunda Parte: 1936 a 1961», dins S. COLL i C. SUDRIÀ, *El carbón en España, 1770-1961. Una historia económica*, Turner, Paracuellos del Jarama, 1987; CATALAN, *La economía...*, 252-264; C. SUDRIÀ, «Energy as a Limiting Factor to Growth», dins P. MARTÍN ACEÑA i J. SIMPSON (ed.), *The Economic Development of Spain since 1870*, Brookfield, Edward Elgar, 1995, 268-309; MIRANDA, *La industria...*, 256-258; BARCIELA, LÓPEZ, MELGAREJO i MIRANDA, *La España...*, 140-147.

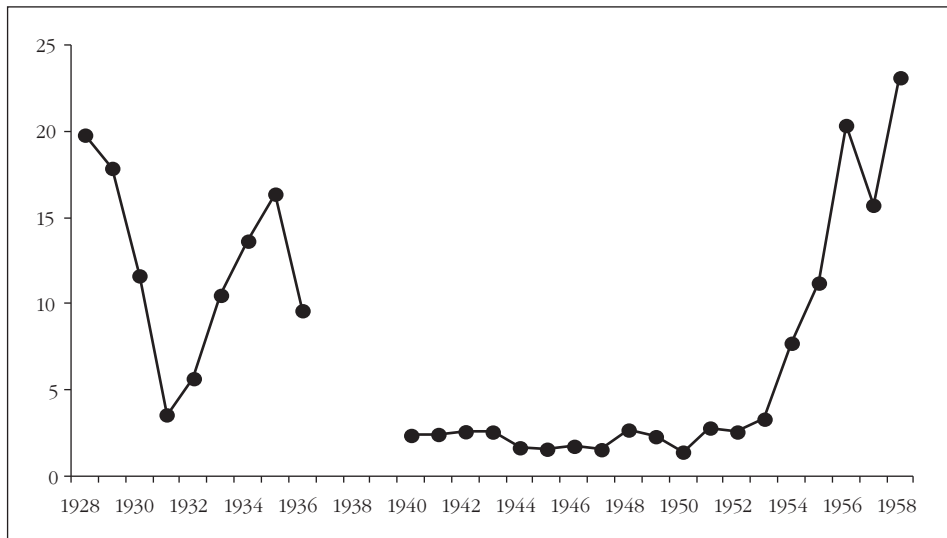
ta i s'hagueren d'imposar talls en el subministrament elèctric es crearen ENDESA (1944) i ENHER (1946).

La creació d'ENDESA i d'ENHER fou molt tardana. L'any de 1944 fou ja un any de restriccions elèctriques significatives (equivalents al 8% de la demanda) i l'any de 1945 representà un màxim absolut (aproximadament el 28% de la demanda). Si s'haguessin creat aquestes empreses abans o s'haguessin revisat les tarifes, encoratjant un augment més ràpid de la potència instal·lada, les restriccions no haurien estat tan intenses. Aquestes es dilataren fins a mitjan anys cinquanta i perjudicaren especialment la indústria catalana. El primer franquisme, com havia fet abans per l'escassetat de cotó, va acabar havent de crear un subsidi d'atur per falta de fluid elèctric. Durant l'interval de màxima intensitat de les restriccions, el període comprès entre l'agost de 1945 i el desembre de 1950 i segons el Ministeri del Treball mateix, el 61% de l'import total de subsidis pagats per falta d'energia elèctrica a tot l'estat fou absorbit per la província de Barcelona.

De manera comparable, el biaix autàrquic de la política industrial aguditzà la tremenda escassetat d'automòbils fins a mitjan anys cinquanta.⁶⁹ Tant General Motors com FIAT presentaren projectes per bastir plantes de muntatge d'automòbils a Barcelona, durant 1939, que foren rebutjats pel règim. A Ford Motor Ibèrica només se li concediren llicències per importar peces amb comptagotes, fins que els americans decidiren vendre llur participació a un grup espanyol cap a 1954. L'INI pressionà La Hispano Suïza per tal que li cedís la seva planta de la Sagrera i, quan finalment ho aconseguí durant 1946 i es constituí ENASA, el *holding* públic donà prioritat a la construcció d'una fàbrica de camions a Madrid. Successius projectes presentats pel Banc Urquijo per bastir la fàbrica de turismes amb llicència FIAT a Barcelona foren obstaculitzats fins a 1948. Com a resultat, la matriculació d'automòbils restà sota mínims al llarg dels anys quaranta i primers cinquanta. Els nous registres de turismes a Catalunya no assoliren el volum per càpita de 1929 fins a 1956 (gràfic 7).

69. NADAL i TAFUNELL, *Sant Martí...*, 218-225; E. SOLÉ, *SEAT (1950-1993)*, Barcelona, La Tempestad, 1994; CATALAN, *La economia...*, 153-155; E. SAN ROMÁN, «El nacimiento de la SEAT: autarquía e intervención del INI», *Revista de Historia Industrial* 7, 1995, 141-165; SAN ROMÁN, *Ejército e...*, 231-259; J. CATALAN, «La SEAT del desarrollo, 1948-1972», *Revista de Historia Industrial* 30, 2006, 143-193; A. CARRERAS i S. ESTAPÉ TRIAY, «The Spanish Motor Industry, 1930-1975», dins M. LYNSEY i S. YONEKURA (ed.), *Entrepreneurship and organization*, Oxford, Oxford UP, 2002, 123-150; A. TAPPI, *Una impresa italiana nella Spagna di Franco*, Perugia, Crace, 2008; J. NADAL, «Discurs d'acceptació del títol de doctor honoris causa», dins *Cerimònia Acadèmica d'Investidura com a Doctor Honoris Causa del professor Jordi Nadal*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2010; J. CATALAN, «La SEAT i la represa del districte de l'automoció de Barcelona», dins S. BALFOUR (ed.), *Barcelona malgrat el franquisme*, Barcelona, MUHBA, 2012, 27-72.

GRÀFIC 7
Matriculació de turismes a Catalunya per 10.000 habitants

Font: elaboració pròpia a partir de CATALAN, «Reculada i...», 236.

El suport de Franco a l'Eix fou indiscutible durant la major part de la Segona Guerra Mundial i es feu per multitud de vies.⁷⁰ Semblen particularment significatius els reforments de combustible als submarins alemanys, l'enviament de la División Azul al front soviètic i la utilització del gruix d'ingressos d'exportació obtinguts per Espanya durant el conflicte (sobretot amb la venda de wolfram) a eixugar ràpidament el deute contret pel bàndol franquista durant la Guerra Civil. A diferència d'Itàlia, Alemanya va pretendre cobrar el deute de guerra veloçment durant la Guerra Mundial i ho aconseguí en la pràctica. Això, per una banda implicà sacrificar les importacions d'*inputs* necessaris per a la reconstrucció. També comportà, a curt termini, que els aliats retallessin els embarcaments cap a Espanya de proveïments bàsics, com el petroli, tot generant ulteriors colls d'ampolla. A mitjà termini, el suport espanyol a l'Eix implicà l'exclusió del govern franquista dels programes d'ajut aliats i, en particular, de l'European Recovery Program, anunciat pel secretari d'estat americà, George Marshall, durant 1947. Encara que els ajuts del Pla Marshall, implicaren desemborsaments per als receptors finals,

70. A. VIÑAS, *Guerra, dinero y dictadura*, Barcelona, Crítica, 1984, 176-201; C. LEITZ, *Economic relations between Nazi Germany and Franco's Spain 1936-1945*, Oxford, Oxford UP, 1996; R. GARCÍA PÉREZ, *Franquismo y Tercer Reich*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1994; BARCIELA, LÓPEZ, MELGAREJO i MIRANDA, *La España...*, 73-89; J. CATALAN, «Francoist Spain under Nazi Economic Hegemony, 1936-1945», dins C. BUCHEIM i M. BOLDORF (ed.), *Europäische Volkswirtschaften unter deutscher Hegemonie 1938-1945*, Munic, Oldenburg Verlag, 2012, 229-265.

facilitaren llur accés a *inputs* estratègics com combustible o adobs i també subministraren equipament per modernitzar fàbriques, centrals hidroelèctriques o el sistema de transport.

La tremenda escassetat de primeres matèries que contribuï a prolongar la depressió s'hagués pogut pal·liar amb més importacions. Però, en un marc d'escassetat de divises i manca d'ajut exterior, això exigia prèviament l'expansió de les exportacions o l'obtenció de crèdit. Franco va arribar a rebre l'ambaixador americà amb retrats de Mussolini i Hitler i dir-li que no necessitava crèdit del seu país. D'altra banda, les exportacions foren cada vegada menys competitives en els mercats tradicionals a causa de la forta inflació espanyola dels anys quaranta, derivada de grans dèficits pressupostaris, coberts amb l'emissió de pessetes. El dèficit públic registrà un màxim astronòmic cap a 1944, amb un nivell de prop del 9% del PIB i una inflació anual del 15%.⁷¹ Per mantenir la competitivitat de les exportacions, el canvi de la pesseta s'hauria d'haver anat devaluant al ritme que la inflació espanyola superava els dels principals socis comercials. En canvi, el tipus de canvi oficial és mantingué inamovible, des de 1941, en 10,95 pessetes per dòlar.⁷² El resultat fou que les exportacions no pararen de perdre competitivitat. El manteniment d'una ficció de pesseta forta fou una obsessió de Franco, que associava la depreciació de la divisa amb la caiguda de la dictadura de Primo de Rivera. També fou influïda pel record de la *bataglia* de la lira de Mussolini i la negativa de Hitler a devaluar el *reichsmark*.

Un cop acabada la Guerra Mundial, les exportacions espanyoles perderen competitivitat encara més ràpidament, per l'elevada inflació i el manteniment d'un tipus oficial invariable de 10,95 pessetes dòlar, mentre que la major part de les economies adoptaven noves paritats. La realitat portaria que en el mercat lliure de Nova York el canvi de la divisa espanyola s'acabés situant a 34 pessetes per dòlar durant 1948. És a dir, amb un dòlar comprat al tipus oficial a Espanya i rebut al preu lliure de Nova York es podia triplicar el capital: un guany encara superior al que hem analitzat que deixava l'especulació amb lingot de ferro. Entretant, el volum de les exportacions espanyoles romania per sota del 50% del nivell de 1929.

Finalment, la intensa repressió desencadenada pels guanyadors de la guerra també contribuï a impedir una ràpida sortida de la crisi.⁷³ Els treballadors no foren

71. Calculat a partir de COMÍN i DÍAZ, «Sector público...», 951; i CARRERAS, PRADOS i ROSÉS, «Renta y...», 1339.

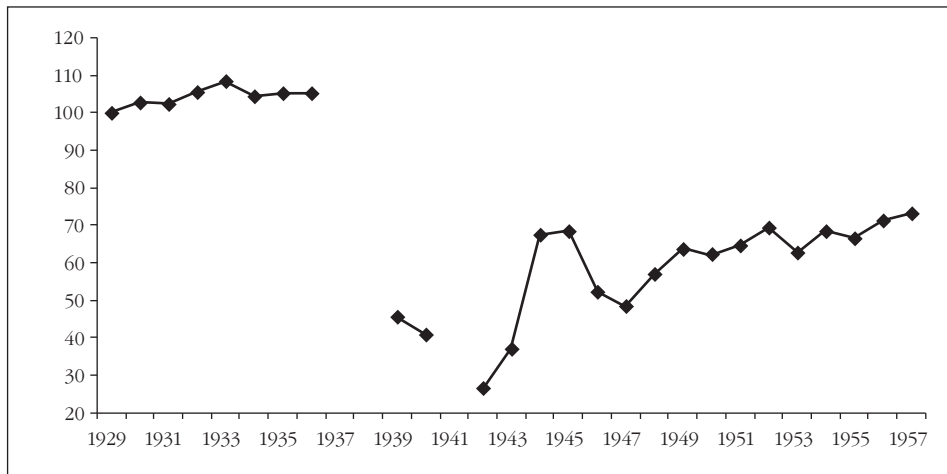
72. VIÑAS, VIÑUELA, EGUIDAZU, FERNÁNDEZ PULGAR i FLORENSA, *Política exterior...*, 268-280; J. CATALAN, «Reconstrucción, política económica y desarrollo industrial: tres economías del sur de Europa, 1944-53», dins L. PRADOS DE LA ESCOSURA i V. ZAMAGNI (ed.), *El desarrollo económico en la Europa del Sur: España e Italia en perspectiva histórica*, Madrid, Alianza, 1992, 373-375. J. AIXALÀ, *La peseta y los precios. Un análisis de largo plazo (1868-1985)*, Saragossa, PUZ, 1999, 148-157; J. M. SERRANO, «Veinte años de soledad. La autarquía de la peseta, 1939-1959», dins GARCÍA DELGADO i SERRANO, *Del ral...*, 107-124; J. CATALAN, «La reconstrucción franquista y la experiencia de la Europa occidental, 1934-1959», dins BARCIELA, *Autarquía y...*, 123-168.

73. FONTANA i NADAL, «España 1914-1970...», 137-146; C. MOLINERO i P. YSÀS, «Patria, justicia y pan». *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya 1939-1951*, Barcelona, La Magrana,

els únics que la patiren, però sí els qui l'experimentaren amb més intensitat. Durant 1939 es decretà que els salaris nominals tornessin al nivell de 1936, però els preus no ho van fer. Això provocà que, amb l'ocupació del Principat, els salaris reals en la indústria tèxtil se situessin per sota de la meitat dels prebèl·lics.⁷⁴ La Llei de responsabilitats polítiques i la prohibició dels sindicats de classe impediren la ràpida reorganització del moviment obrer i feren que en el context inflacionari de la Segona Guerra Mundial s'esdevingués una ulterior caiguda del salaris reals, fins a tocar fons cap a 1943.

GRÀFIC 8

Trajectòria dels salaris reals a la indústria tèxtil de Catalunya (1929 = 100)

Font: elaboració pròpia a partir de MALUQUER i LLONCH, «Trabajo y...», 1224; MALUQUER, «Consumo y...», 1291; i CATALAN, «Economía e...», 134-135. Vegueu nota 74.

1985, 192-202; MALUQUER DE MOTES, «Salarios y...», 196-203; CATALAN, «Economía e industria: La ruptura de posguerra en perspectiva comparada», *Revista de Historia Industrial* 4, 1993, 133-137; M. VILAR, «La ruptura postbélica a través del comportamiento de los salarios industriales: nueva evidencia cuantitativa (1908-1963)», *Revista de Historia Industrial* 25, 2004, 81-126; DEU, *La industria...*, 162-176; VILAR, *Los salarios...*, 81-154.

74. Estimem aquí el salari real tèxtil enllaçant els salaris de l'Espanya Industrial amb l'evolució de la capacitat adquisitiva del salari de la família obrera de Sabadell, calculada per la Cambra de Comerç de la ciutat vallesana. Les sèries de salaris nominals de l'Espanya Industrial provenen de MALUQUER DE MOTES i LLONCH, «Trabajo y...», 1224. Les deflactem amb l'índex de preus de Maluquer de Motes (4654), que presenta a J. MALUQUER DE MOTES, «Consumo y precios», dins CARRERAS i TAFUNELL, *Estadísticas históricas...*, vol. III, 1291. Com que no tenim el salari de l'Espanya Industrial de 1936 suposem que és el mateix de 1935. Suposem també que el salari real a l'Espanya Industrial era idèntic al de la família obrera de Sabadell, que ens proporciona la Cambra de Sabadell i ve recollit a CATALAN, «Economía e...», 134-135. Vegueu també MOLINERO i YSÀS, «Patria, justicia y...», 192-202; DEU, *La industria...*, 162-176; i VILAR, *Los salarios...*, 81-154.

La millor conjuntura de finals del conflicte mundial afavorí un inici de recuperació del salari real. Però la forta inflació i els estrangulaments, en un marc de falta de llibertats per al treball, feren que els salaris reals a la indústria tèxtil tornessin a recular durant 1946 i 1947. Cap a 1950 el salari real de la família obrera de Sabadell encara restava més d'un terç per sota del nivell de 1936.

El primer franquisme comportà, per tant, una reducció permanent dels salaris reals a la indústria catalana (i, en general, a la resta de l'Estat espanyol). A curt termini, la caiguda permanent dels salaris reduí la demanda de béns de consum i frenà la recuperació del gruix de l'activitat en què Catalunya estava especialitzada. A més llarg termini, provocà una intensa reculada de la productivitat del treball, ja que implicà la desnutrició de la mà d'obra i afavorí la utilització de tècniques productives poc mecanitzades.

La màxima depressió de l'economia catalana no tocà fons fins a finals del decenni dels anys quaranta, quan començaren a operar alguns amortidors de la crisi, endògens i exògens.⁷⁵ Entre els primers, cal situar el lent viratge de la política econòmica del règim i la represa de la segona revolució industrial. Quan a finals de la Guerra Mundial començà a albirar-se la derrota de l'Eix i l'empobriment a que abocava l'autarquia, la política del primer franquisme començà a canviar de rumb. Les prioritats de la política industrial es reorientaren cap a activitats que podien generar més externalitats i afavorir la difusió de la segona revolució tecnològica. A Catalunya, l'INI acabà impulsant la creació d'ENHER i SEAT, que assoliren un important protagonisme en la producció d'electricitat i d'automòbils, des de mitjan anys cinquanta. La creació del Servei Obligatori de Malaltia enfortí els laboratoris catalans. L'adopció d'un sistema de tipus de canvi múltiples per a la pesseta, a finals de 1948, implicà una devaluació encoberta. Entre 1949 i 1953 també es reduïren intervencions sobre els mercats industrials, s'eliminaren preus de taxa i acabà suprimint-se el racionament d'aliments. Això reduí els comportaments especulatius, encara que no els eliminà totalment, ja que subsistí, per exemple, l'estraperlo amb divises, primeres matèries i llicències. Finalment, els salaris reals començaren a remuntar a finals dels anys quaranta.

Entre els factors exògens que contribuïren a la sortida de la depressió destaquen l'esclat de la guerra de Corea, l'aproximació dels Estats Units al règim de Franco i la creixent arribada de turistes europeus. La primera millorà transitòriament la balança comercial espanyola i afavorí la importació d'adobs i primeres matèries per fabricar-los, tot permetent un augment sensible en els rendiments agraris. La ges-

75. FONTANA i NADAL, «Espanya 1914-1970...», 146-150; NADAL, CARRERAS i MARTÍN ACEÑA, *Espanya, 200...*, 191; J. L. GARCÍA DELGADO, «Crecimiento económico y cambio estructural (1951-1975)», dins P. MARTÍN ACEÑA i F. COMÍN (ed.), *Empresa pública e industrialización en España*, Madrid, Alianza, 1990, 137-160; CALVET, *La indústria...*, 151-198; J. CATALAN, «Sector exterior y crecimiento industrial. España y Europa, 1939-1959», *Revista de Historia Industrial* 8, 1995, 105-111; SERRANO, «Veinte años...», 107-124; BARCIELA, LÓPEZ, MELGAREJO i MIRANDA, *La España...*, 155-238; J. CATALAN, «Franquismo y autarquía, 1939-1959: enfoques de historia económica», *Ayer* 46, 2002, 264-283; DEU, *La industria...*, 133-176; A. SOLÉ, «La industria farmacèutica catalana durant el franquisme», *Recerques* 54, 2007, 98-112.

tació de l'aliança entre Franco i Eisenhower, reconeguda amb els Pactes de Madrid de 1953, implicà l'accés a crèdits i ajuts atlàntics. Entre 1947 i 1955, les arribades de turistes es van multiplicar per deu, i comportaren el corresponent augment en les entrades de divises.

A Catalunya la gran depressió dels trenta no fou plenament superada fins a la segona meitat dels anys cinquanta. Com les altres crisis duradores, tingué conseqüències de més llarg termini per al desenvolupament català. Malgrat que la tendència dels salaris reals fou moderadament creixent al llarg dels anys cinquanta, el nivell assolit a mitjan decenni restava lluny del d'abans de la guerra: aproximadament, només dos terços. Això vol dir que la sortida de la depressió durant el segon franquisme es donà amb una retallada permanent en els salaris reals de la indústria catalana. La retallada duradora en el preu de la força de treball ho fou no només amb relació a l'època de la República sinó, fins i tot, respecte a la de la dictadura de Primo. Implicà que, a l'hora d'escollir tècniques, sortia relativament més barat utilitzar les que empraven més treball i menys màquines. Per això, els sistemes de producció eren menys mecanitzats i la productivitat del treball progressava menys que en països amb nivells de desenvolupament comparables.

4. La depressió del darrer franquisme i la transició democràtica, 1974-1986

Després d'un fabulós creixement durant el franquisme del desenvolupament, l'economia catalana tornà a entrar en crisi a partir de finals de 1973.⁷⁶ La crisi acabaria esdevenint una autèntica depressió (portant la taxa d'atur a nivells fins llavors insòlits, superiors al 20% dels actius). Es perllongaria fins a l'any de 1986, el primer d'entrada d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea. En els orígens d'aquesta depressió hi hagué l'encariment sobtat del preu del petroli, la feblesa governamental espanyola durant les darreries del franquisme i la transició, i algunes rèmores que s'heretaren del vell règim.

Com a les anteriors depressions internacionals, hi hagué un desencadenant exògen de la recessió. En aquest cas fou l'enlairada sobtada del preu del petroli, arran de la guerra de Yom Kippur. El preu del barril s'enfilà dels 3 dòlars als 12 dò-

76. J. SARDÀ (ed.), *L'economia de Catalunya, d'avui i demà*, Barcelona, Banco de Bilbao, 1983; J. MUNS, *Historia de las relaciones entre España y el Fondo Monetario Internacional 1958-1982*, Madrid, Alianza, 1986, 77-286; J. L. GARCÍA DELGADO (ed.), *Economía española de la transición y la democracia*, Madrid, CIS, 1990; M. PARELLADA (ed.), *Estructura económica de Cataluña*, Madrid, Espasa-Calpe, 1990; J. M. SERRANO SANZ, *De la crisis económica en España y sus remedios*, Saragossa, PUZ, 2011, 28-33; J. SOLÀ, X. SÁEZ i M. TERMES, «Entre dues crisis: desindustrialització i globalització», dins NADAL, BENAUL i SUDRIÀ (ed.), *Atlas de...*, 295-445; J. CATALAN, «La depressió del darrer franquisme i la transició democràtica (1973-1986)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* XXIV, 2013, 367-401; C. SUDRIÀ, «Atraso económico y transición política (1975-1985)», dins LLOPIS i MALUQUER DE MOTES, *España en...*, 193-219.

lars entre finals de 1973 i les darreries de 1974.⁷⁷ El model de desenvolupament occidental al llarg de la segona revolució industrial s'havia basat en un consum barat d'hidrocarburs i aquests no tenien substituït a curt termini. L'augment bruscat de preus fou traslladat als preus dels productes i provocà una acceleració inflacionària. Els treballadors empenyeren el sou nominal a l'alça per evitar la pèrdua de poder adquisitiu i les taxes de guany s'escurçaren per l'augment combinat dels costos energètics i salarials.⁷⁸ La caiguda de les taxes de benefici arrossegà arreu la inversió i provocà la contracció de l'*output* i la pèrdua d'ocupació. En el cas de Catalunya, la matriculació d'automòbils per càpita reflectí la crisi ja des de l'any 1974 mateix i continuà reculant durant l'any de la mort del dictador.

Un segon estranglament petrolier, arran del triomf de la revolució islàmica a l'Iran, provocà efectes comparables a les economies industrialitzades. La matriculació de turismes a Catalunya tornà a caure a finals dels anys setanta i restà sota mínims a principis del decenni següent.

L'espiral inflacionista exigia governs forts o interlocutors socials hegemònics disposats a pactar per evitar que se seguís engreixant. En canvi, entre 1972 i 1986, Espanya va tenir sis presidents de govern i un ball de barrets en les carteres d'Hisenda, Economia i Indústria i en la presidència de l'INI. Aquesta inestabilitat va impedir que es prenguessin mesures fermes per frenar la inflació, especialment abans de les primeres eleccions democràtiques de juny de 1977.⁷⁹ Encara que en aquell moment els governs espanyols no foren els únics que evitaren aplicar polítiques gaire contundents per frenar la inflació, el que acabà passant és que els costos en termes de caiguda del producte (i de l'ocupació) foren més grans com més es tardà a fer front als preus desbocats. Així, per exemple, països que reeixiren en el control de la inflació durant els anys setanta, com Suïssa o Alemanya, patiren menys la depressió a mig i llarg termini que països inflacionistes, com el Regne Unit o Itàlia.⁸⁰

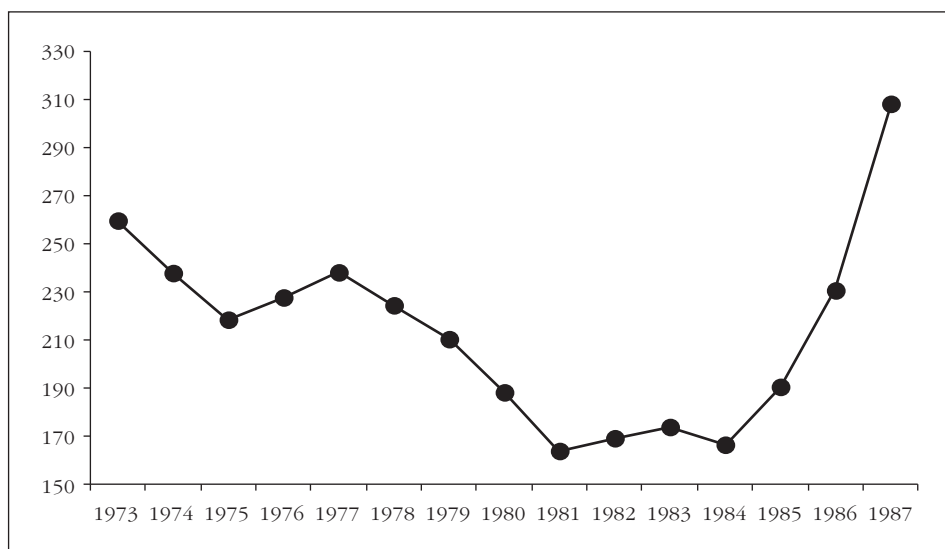
77. G. FOLEY i C. NASSIM, *The Energy Question*, Middlesex, Penguin, 1976; J. M. NAREDO, «Energía y crisis de civilización», *Cuadernos de Ruedo Ibérico* 63-66, 1979, 39-70; SUDRIÀ, «El dilema...», 88-100; SUDRIÀ, «Un factor...», 313-363.

78. J. A. TREVITHICK, *Inflation*, Middlesex, Penguin, 1977; B. ROWTHORN, *Capitalism, Conflict and Inflation*, Londres, Lawrence and Wishart, 1980; P. ARMSTRONG, A. GLYN i J. HARRISON, *Capitalism Since 1945*, Oxford, Basil Blackwell, 1991; R. BRENNER, *La economía de la turbulencia global*, Madrid, Akal, 2006; B. EICHENGREEN, *The European Economy since 1945*, Princeton, Princeton UP, 2007, 252-193; P. LAMARD i N. STOSKOPF (ed.), *1974-1984 Une décennie de désindustrialisation?*, París, Picard, 2009.

79. A. ROJO, «La crisis de la economía española, 1973-1984», dins NADAL, CARRERAS i SUDRIÀ, *La economía...*, 190-200; J. BAIGES, C. MOLINAS i M. SEBASTIÁN, *La economía española 1964-1985: datos, fuentes y análisis*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1987; F. MOCHÓN, G. ANCOCHEA i A. J. ÁVILA, *Economía española 1964-1987*, Madrid, McGraw-Hill; A. ARGANDOÑA i J. A. GARCÍA DURÁN, *Macroeconomía española. Hechos e ideas*, Madrid, McGraw-Hill, 1992, 1-13; SUDRIÀ, «Atraso económico...», 211-215.

80. P. KATZENSTEIN, *Los pequeños estados en los mercados mundiales*, Paracuellos del Jarama, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1987; M. ALBERT, *Capitalismo contra capitalismo*, Barcelona, Paidós, 1992; J. PEKKARINEN, M. POHJOLA i B. ROWTHORN (ed.), *Social Corporatism:*

GRÀFIC 9
Matriculació de turismes per 10.000 habitants

Fonts: elaboració pròpia a partir de la matriculació de vehicles de la Direcció General de Tráfico, *Estadística de Transporte*, Madrid; i població de FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional...*, t. I, 284-285.

L'herència del franquisme tampoc no ajudà que s'arribés a un pacte, abans del canvi de règim. La manca de llibertat sindical en un marc de progressiu debilitament de la dictadura afavorí la mobilització dels treballadors en demanda de salaris més alts, millors condicions de treball i reconeixement dels sindicats de classe i les llibertats polítiques. Per això, fins a la signatura dels Pactes de la Moncloa, durant la tardor de 1977, els salaris semblaren fora de control i, en conseqüència, les expectatives s'enrairien més que a d'altres països.⁸¹ Això no només implicà caiguda de la inversió, sinó també un creixent endeutament per part de les empreses, que tindria funestes conseqüències quan es comencés a encarir el cost real del diner. En vista

A Superior Economic System?, Oxford, Clarendon Press, 1992; N. WOODWARD, «The Search for Economic Stability: Western Europe since 1973», dins M. S. SCHULZE (ed.), *Western Europe: Economic and Social Change*, Londres, Longman, 1999, 65-76.

81. M. ETXEZARRETA, *La economía española (1970-1979)*, Barcelona, El Viejo Topo, 1979; E. SANROMÀ, «Mercado de trabajo y distribución de la renta», dins PARELLADA, *Estructura económica...*, 85-109; J. ALBARRACÍN, *La onda larga del capitalismo español*, Madrid, Economistas Libros, 1987, 37-69; J. TRULLÉN, «Características generales del modelo de crecimiento a partir del decenio de 1960», dins PARELLADA, *Estructura económica...*, 41-52; J. CATALAN, «Del milagro a la crisis: la herencia económica del franquismo», dins M. ETXEZARRETA (ed.), *La reestructuración del capitalismo en España, 1970-1990*, Barcelona, FUHEM-Icaria, 1991, 95-130; N. BALFOUR, *La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988)*, València, Alfons El Magnànim, 1994.

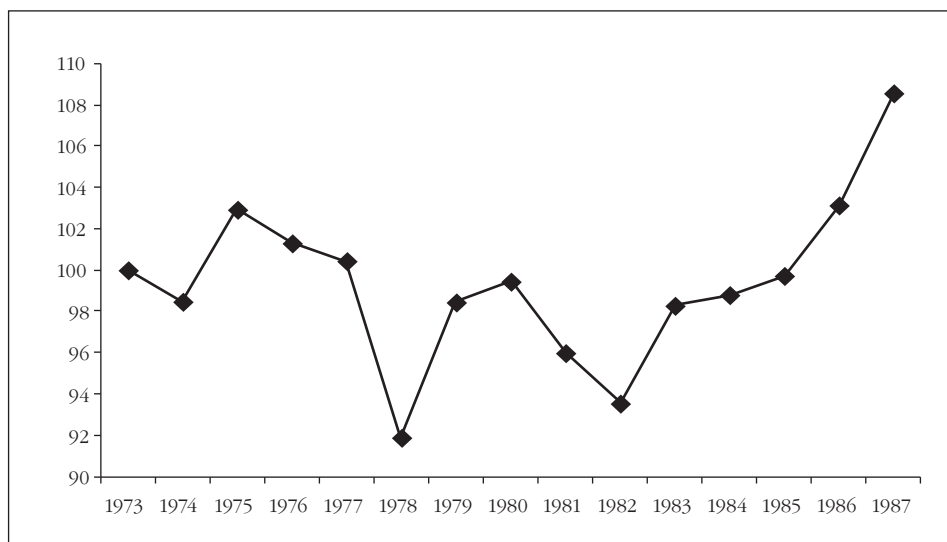
de les dificultats per a l'acomiadament que el règim havia establert per compensar la falta de llibertat sindical, una empresa massa endeutada ho tenia complicat per ajustar plantilla, i això augmentava el risc d'insolvència. Finalment, una rèmor addicional del franquisme que tampoc no ajudà a fer front a la crisi fou el baix nivell d'investigació i desenvolupament a l'Estat espanyol. Restava molt lluny del de països perifèrics amb renda comparable, com Itàlia o Irlanda, i només s'assemblava al de Portugal i Grècia, que havien compartit recentment règims dictatorials.

Els factors agreujants de la depressió foren quatre: el ràpid augment dels costos salarials fins a finals dels anys setanta; el pronunciat enduriment de la política monetària després de les primeres eleccions democràtiques; la sobtada liberalització de branques estratègiques com l'automòbil i la banca; i el decantament envers comportaments especulatius de destacats protagonistes dels mons de les finances, la construcció i la indústria. Del primer factor ja n'hem parlat: en una situació d'augment de costos energètics, l'augment massa ràpid dels salaris nominals, provocava reculada de la inversió i endeutament d'empreses. Segons les dades recollides pel Servei d'Estudis del BBV, el cost del treball a la indústria catalana (construcció exclosa) passà d'absorbir el 46 al 54% del valor afegit entre 1971 i 1979. Aquest procés tan intens i ràpid de redistribució de la renda frenà la inversió i perjudicà la producció (i l'ocupació) a curt i mitjà termini.

El govern d'UCD que sorgí dels resultats de les eleccions de juny de 1977, amb Enrique Fuentes Quintana com a vicepresident econòmic, hagué de fer front a una taxa d'inflació anual que s'aproximava al 30%. Ho va fer pactant la moderació salarial amb l'oposició en els anomenats Pactes de la Moncloa.⁸² Però la política antiinflacionista també comportà un brutal i sobtat enduriment del crèdit. Així, en el transcurs de 1978, el tipus d'interès real a curt termini augmentà gairebé nou punts percentuals. Com a conseqüència, el producte industrial per càpita tocà fons durant aquell exercici. Els tipus d'interès reals seguiren escalant fins a 1983, any en què també registraren llur màxim les suspensions de pagaments a Catalunya (valorades en pessetes constants). En aquell moment, l'atur superà el llindar del 22% dels actius.

82. J. SEVILLA SEGURA, *Economía política de la crisis española*, Barcelona, Crítica, 1985, 73-122; J. ESTEFANÍA, «Los pactos sociales en el decenio democrático», dins AUTORS DIVERSOS, *Mineros, sindicalismo...*, 205-240; A. ESPINA, L. FINA i F. SÁEZ (ed.), *Estudios de economía del trabajo en España. II Salarios y política de rentas*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1987; L. FINA i L. TOHARIA, *Las causas del paro en España. Un punto de vista estructural*, Madrid, IESA, 1987; J. ROCA, *Pacte social i política de rendes*, Eumo, Capellades, 1991; J. ROCA, «Evolución de los salarios y evolución del discurso oficial sobre los salarios», dins J. ALBARRACÍN i altres, *La larga noche neoliberal*, Barcelona, Icaria, 1993, 197-222; J. TRULLÉN, *Fundamentos económicos de la transición política española. La política de los Acuerdos de la Moncloa*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1993; R. TAMAMES, *La economía española 1975-1995*, Madrid, Temas de Hoy, 1995, 125-198; J. ROCA, «Reflexiones sobre el desempleo masivo: análisis y políticas», dins O. JUAN, J. ROCA i L. TOHARIA, *El desempleo en España. Tres ensayos críticos*, Cuenca, Ediciones de Castilla-La Mancha, 1996, 63-95; L. TOHARIA et. al., *El mercado de trabajo en España*, Madrid, McGraw Hill, 1998.

GRÀFIC 10
Índex de la producció industrial per càpita de Catalunya (1973 = 100)

Fonts: elaboració pròpia a partir de l'IPI de PAREJO, *Estadísticas históricas...*, 135-136; i la població de FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional...*, t. I, 284-285.

Des de 1972 el darrer franquisme havia anat abandonat la política proteccionista que havia caracteritzat el règim. Els governs de la transició continuaren en aquesta direcció, ampliant les llicències d'inversió i reduint quotes i aranzels d'importació, amb la mirada fixa a l'entrada a la CEE. Aquesta política, en temps de crisi, va fer més dura la depressió d'activitats llavors importants per al teixit productiu català com la fabricació de turismes, vehicles industrials, motocicletes, maquinària o electrodomèstics. El cas més significatiu fou el de SEAT.⁸³ A finals del franquisme, mentre s'aprojava el retorn de Ford als Països Catalans, es forçava SEAT a adquirir l'AUTHI navarresa, en un moment d'excés de capacitat del sector. A més, la planta d'Almussafes de Ford s'especialitzà en un vehicle, el Fiesta, que era el desenvolupament del producte de més vendes de SEAT del moment, el 127. Finalment, contraenint el que s'havia pactat per la compra d'AUTHI, el govern d'Adolfo Suárez

83. J. CATALAN, «Strategic policy revisited: The origins of mass production in the motor industry of Argentina, Korea and Spain, 1945-87», *Business History* 52, 2, 2010; M. PÉREZ SANCHÓ, «La industria del automóvil en la Comunidad Valenciana: el caso de Ford España», dins J. L. GARCIA RUIZ (ed.), *Sobre ruedas*, Madrid, Síntesis, 126-166, 2003; S. TOLLIDAY, «The origins of Ford Europe: From multidomestic to transnational corporation, 1903-1976», dins H. BONIN, Y. LUNG i S. TOLLIDAY (ed.), *Ford, 1903-2003: The European History*, Paris, PLAGE, 2003, vol. I, 153-242; J. CATALAN, «Los cuatro franquismos económicos, 1939-77: de la involución autárquica a la conquista de las libertades», dins S. CRUZ i J. PONCE (ed.), *El mundo del trabajo en la conquista de las libertades*, Jaén, Universidad de Jaén, 2011, 55-114.

aprovà l'establiment a Figueruelas (Saragossa) de la filial de General Motors, Opel. Tot plegat acabaria arruïnant la SEAT. FIAT decidí abandonar la Zona Franca. Després d'una curta etapa de plena propietat pública, el PSOE renunciaria a mantenir una marca automotriu independent i acabaria lliurant-la a Volkswagen.⁸⁴

Per la seva banda, la liberalització del sistema financer contribuï a provocar la crisi bancària més important registrada a Catalunya des de l'ensorrada del Banc de Barcelona. Durant el franquisme no hi havia hagut crisis bancàries d'importància. Abans de 1959, les insolvències foren evitades per la forta regulació de la postguerra, per la via de l'anomenat *statu quo* bancari, que restringí la creació de nous bancs. Després, gràcies a les reformes de 1962, que intentaren especialitzar la banca d'acord amb el que havia estat l'evolució internacional des dels anys trenta: bancs comercials, dedicats al descompte d'efectes, que remuneraven molt poc els comptes corrents i dipòsits a la vista; i bancs industrials o d'inversió, que captaven estalvi a llarg termini, amb instruments com ara certificats de dipòsit i emissió de bons, i oferien tipus d'interès més elevats.⁸⁵

A partir de 1974, la possibilitat d'emissió de certificats de dipòsit s'amplià al conjunt d'entitats financeres i els tipus passius a més de dos anys es liberalitzaren. Per la seva banda, el govern de 1977 també deixà lliures tots els tipus del Banc d'Espanya, llevat del de redescòmpte. En el darrer gabinet de Suárez, a principis de 1981, es completà el procés, liberalitzant els tipus de dipòsits a sis mesos i d'operacions actives i liberalitzant els crèdits amb interès variable.

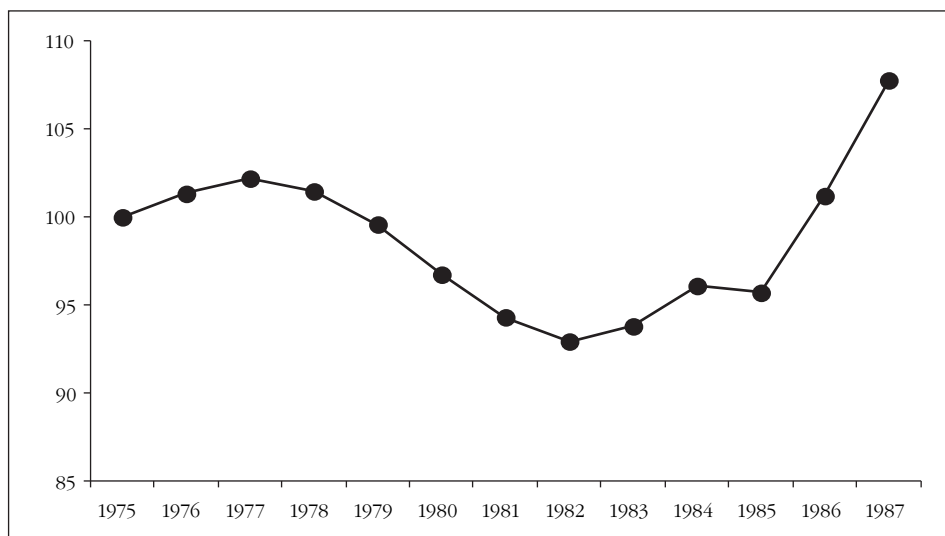
La liberalització del mercat bancari eliminà els avantatges dels bancs industrials i intensificà la lluita per captar passiu. Aquesta política provocà grans augments de costos per les institucions bancàries i repercutí força negativament en les més febles. Les caixes d'estalvi continuaren fortament regulades i, en conseqüència no experimentaren cap crisi. Però, en canvi, durant la depressió estudiada, naufragaren les següents cases de banca: Banc Comtal, Banc Comercial de Catalunya, Banco de Huesca, Banco Atlántico, Bankunió, Banc Català de Desenvolupament, Banca Mas Sardà, Banc dels Pirineus i el binomi Banca Catalana - Banc Industrial de Catalunya. Aquest darrer grup, construït per Jordi Pujol, aplegava, a més de les pròpies marques, el Banc Industrial del Mediterrani, el Banc de Crèdit i Inversions, el

84. SOLÉ, *SEAT (1950-1993)*..., 86-115; A. RECIO i J. ROCA, «The Spanish Socialists in Power: Thirteen Years of Economic Policy», *Oxford Review of Economic Policy* 14, 1, 139-158; F. LLORENTE, «Las estrategias de los fabricantes de automóviles. El caso de SEAT, 1980-1995», dins J. ROCA, *La formació del cinturó industrial de Barcelona*, Barcelona, Proa, 275-289; P. GONZÁLEZ DE LA FE, «SEAT en la encrucijada (1972-2002)», dins GARCÍA RUIZ (ed.), *Sobre ruedas...*, 95-126; J. CATALAN, «La SEAT del Ibiza, 1981-2010: fuerza de una marca, resistencia de un distrito», dins CATALAN, MIRANDA i RAMON-MUÑOZ, *Distritos y clusters...*, 259-316.

85. CABANA, *Caixes i...*, 292-338; M. A. PONS, *Regulating Spanish Banking, 1939-1975*, Aldershot, Ashgate, 2002; J. PUEYO, «Oligopolio y competencia en la banca española del siglo XX: concentración económica y movilidad intra-industrial», *Revista de Historia Económica* 1, 2003, 147-198; R. POVEDA, «La regulación y supervisión bancarias en los últimos cuarenta años», dins J. L. MALO DE MOLINA i P. MARTÍN ACEÑA (ed.), *Un siglo de historia del sistema financiero español*, Madrid, Alianza, 2001, 243-294.

Banc de Girona, el Banco de Asturias i el Banco de Alicante.⁸⁶ La insolvència del grup Banca Catalana, durant 1982, coincidí amb el pitjor moment de la depressió, si creiem les dades de PIB per càpita de l'IDESCAT (gràfic 11).

GRÀFIC 11
Índex de PIB per càpita de Catalunya (1975 = 100)

Font: elaborat a partir del PIB per càpita de l'IDESCAT, recollit a SOLÀ, SÁEZ i TERMES, «Entre dues...», 302,

Encara que la liberalització financera descrita contribuís a la fallida de les entitats esmentades, part del fracàs s'explica també pels elevats riscos contrets pels administradors de les institucions bancàries mateixes.⁸⁷ Apostaren per un creixement massa ràpid i una costosa carrera d'obertura d'oficines. Violaren la legalitat vigent, pagant extratipus. Engoliren precipitadament altres entitats i prioritzaren l'augment de la quota de mercat a l'anàlisi de la rendibilitat. Els contactes privilegiats amb les nissagues empresarials prevalgueren sobre l'avaluació pregona de les garanties aportades pels crèdits. Més que optar per algunes línies estratègiques d'especialització, les institucions fallides tendiren a operar en la major part de sectors industrials.

86. F. BARRATECH, *Banca Catalana (1959-1984)*, Barcelona, Planeta, 1985; F. CABANA, *Banca Catalana Diari Personal*, Barcelona, Tibidabo, 1989; E. LLARCH, «Bancs i caixes», dins B. DE RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. Volum 12. Autogovern i reptes de la fi de segle 1890-1997*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 174; CABANA, *Caixes i...*, 238-255.

87. A. CUERVO (ed.), *Crisis bancarias. Soluciones comparadas*, Santander, UIMP-Asociación Española de Banca Privada, 1983; F. BAIGES, E. GONZÁLEZ i J. REIXACH, *Banca Catalana. Más que un banco, más que una crisis*, Sant Vicenç dels Horts, Plaza & Janés, 1984; A. CUERVO, *La crisis bancaria en España 1977-1985*, Barcelona, Ariel, 1987.

Finalment, projectes d'indiscutible perfil especulatiu, com promocions immobiliàries o pistes d'esquí, danyaren els actius de les entitats.

El comportament especulatiu no el trobem només en les institucions bancàries crescudes ràpidament des dels anys seixanta. La construcció mateixa fou un objecte privilegiat d'enriquiment i especulació durant el franquisme del desenvolupament, alimentat per la falta de planificació i la facilitat de vulneració de la normativa urbanística. Quan el preu del diner es disparà, a finals dels anys setanta, multitud d'habitatges i promocions quedaren per vendre i algunes immobiliàries i constructors restaren insolvents. Com a indicador de la crisi de la construcció, les vendes de ciment a Catalunya passaren de 3.403 tones pel 1977 a només 1.795 tones cap a 1985: una caiguda pràcticament del 50%!

Finalment, entre importants segments de l'empresariat dominà la preocupació per posar el capital sa i estalvi dels riscos dels canvi polític. Durant la transició, l'evasió de capitals fou una pràctica molt comuna, que contribuï a deprimir la inversió i agreujà la crisi. Com a indicador d'aquest fenomen, podem destacar, amb Galabert, l'entrada de turistes a Andorra.⁸⁸ Mentre l'arribada de francesos al Principat durant la depressió augmentà moderadament, la de turistes espanyols es disparà. Una part significativa eren evasors de capital. L'esmentat autor confirma que, malgrat la intensitat de la depressió catalana, els setanta i primers vuitanta constituïren una autèntica edat d'or dels dipòsits en institucions financeres andorranes.

De totes formes, com hem vist en les crisis anteriors, també en la depressió estudiada hi hagué factors que contribuïren a amortir-la. En la que ens ocupa, la contribució de la indústria fou poc significativa, perquè la depressió de 1974-1986 afectà amb particular virulència les activitats fabrils i es tancà amb una notable pèrdua de teixit industrial. En canvi, tres forces principals ajudaren a contrarestar la intensitat de la crisi: la progressiva terciarització de l'economia; la tendència a l'expansió fiscal; i la pronunciada depreciació de la pesseta.

El paper compensador de la terciarització es posa en relleu observant el significatiu augment de pes del sector.⁸⁹ Cap a 1971 el sector serveis representava el 40,2% de l'ocupació catalana i, en canvi, durant 1987, l'especialitat havia ja assolit una quota del 54,8%. En el transcurs de la crisi, havia esdevingut el primer sector productiu en volum d'ocupació, i en desplaçà la indústria. Entre les tres branques més importants en la primera de les dates hi havia, per aquest ordre, la indústria del tèxtil, cuir i calçat; els serveis comercials; i l'agricultura i pesca. En canvi, cap a 1987, les dues primeres branques en ocupació havien passat a ser el comerç i els serveis públics (amb un pes destacat d'educació i sanitat). Les indústries del vestit havien baixat a la tercera posició.⁹⁰

88. M. GALABERT, «Un cas d'èxit als Pirineus: el desenvolupament econòmic d'Andorra, 1866-2007», *Recerques* 64, 2012, 57-88.

89. G. THERBORN, *Por qué en algunos países hay más paro que en otros*, València, Alfons el Magnànim, 1989; M. SANROMÀ, «Les mutacions en el mercat de treball i el problema de l'atur», dins RIQUER, *Història, política...*, vol. 12..., 182-197.

90. FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional...*, t. I, 152-175.

Al reforçament de la terciarització hi contribuïren apreciablement les lluites per la recuperació de les institucions pròpies i l'extensió de l'estat del benestar. La Generalitat, restablerta provisionalment durant 1978, esdevindria responsable de la generació del 8,4% del PIB deu anys després.⁹¹ A més les diputacions i, especialment, els ajuntaments, reforçats per les lluites de la transició, passarien conjuntament a generar un 5,3% addicional del PIB. En definitiva, l'extensió del sector públic català contribuï a amortir la depressió ampliant l'esforç fet pel govern espanyol en despeses com la sanitat, l'educació o les obres públiques.

D'altra banda, malgrat la reforma fiscal de Francisco Fernández Ordóñez, el pes del dèficit públic espanyol va més que triplicar-se entre 1979 i 1984. Passà de prop de l'1,8% al 6,4% del PIB entre ambdues dates.⁹² Les anteriors xifren suggereixen que la política pressupostària fou notablement expansiva, ajustada a l'orientació keynesiana, que recomana augmentar el dèficit en època de crisi.⁹³ No fou fins a l'any de 1985, quan ja havia passat el pitjor moment de la depressió, que el dèficit públic començà a reduir-se. En el darrer any de la depressió, el de 1986, el desequilibri dels comptes públics espanyols encara representava prop del 4,6% del PIB, una proporció remarkable. Això vol dir que la sortida de la crisi es va donar amb política keynesiana.

Un altre component keynesià de la política econòmica de la transició fou el recurs repetit a la devaluació de la pesseta. La pesseta fou devaluada durant febrer de 1976 en l'època quan José Miguel Villar Mir era ministre d'Hisenda del govern de Carlos Arias Navarro, el primer de la monarquia restaurada.⁹⁴ La divisa espanyola tornà a devaluar-se el juliol de 1977, amb Enrique Fuentes Quintana com a superministre econòmic d'Adolfo Suárez. I tornà a desvalorar-se quan Miguel Boyer prengué possessió de la cartera d'Hisenda del primer gabinet de Felipe González durant el desembre de 1982. La pesseta seguí depreciant-se respecte del dòlar fins a principis de 1985. Entre els mesos de febrer de 1976 i 1985 el canvi de la divisa espanyola va passar de 60 a 190 pessetes per dòlar. La pesseta va perdre, per tant, un 68% del seu valor previ, amb relació a la divisa dels Estats Units. Una depreciació tan formidable ajudà les exportacions i frenà les importacions, i constituï una

91. N. BOSCH i M. COSTA, «El sector público autonómico local», dins PARELLADA, *Estructura econòmica...*, 431.

92. Calculat a partir de COMÍN i DÍAZ, «Sector público...», 951; i CARRERAS, PRADOS i ROSÉS, «Renta y...», 1340.

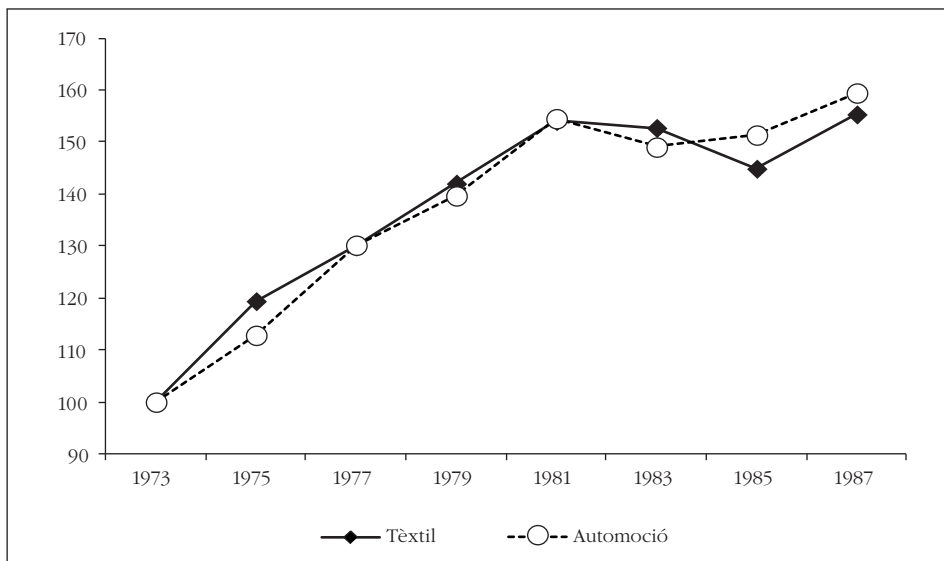
93. J. M. SERRANO i A. COSTAS, «La reforma institucional en la economía de la transición», dins GARCÍA DELGADO, *Economía de...*, 502-525; J. GONZÁLEZ CALVET, «Crisis, Transición y Estancamiento. La Política Económica Española, 1973-82», dins ETXEZARRETA, *La reestructuración...*, 133-175; J. GONZÁLEZ CALVET, «Transformación del sector público e intervención en la economía», dins ETXEZARRETA, *La reestructuración...*, 177-237; CATALAN, «La depresión...», 391-397; J. GONZÁLEZ CALVET, «Prestaciones sociales, eficiencia y equidad», dins ALBARRACÍN *et. al.*, *La larga noche...*, 223-269; SUDRIÀ, «Atraso económico...», 193-219.

94. J. CATALAN, «Spain, 1939-96», dins SCHULZE (ed.), *Western Europe...*, 353-371; J. M. SERRANO SANZ, «Tècnica sense disciplina durant els anys de flotació, 1974-1989», dins GARCÍA DELGADO i SERRANO SANZ, *Del ral...*, 150-189.

contrapartida proteccionista a les polítiques liberalitzadores de la transició. Esdevingué un mecanisme clau de la sortida de la depressió.

La terciarització, l'expansió fiscal i les devaluacions de la pesseta foren els tres principals elements amortidors de la crisi des de mitjan anys setanta. Ja en l'últim tram de la depressió, a mitjan anys vuitanta, s'afegiren als anteriors factors alguns elements de naturalesa més exògena. La reculada en el preu del petroli, la recuperació europea i l'entrada a la CEE ajudaren a canviar les expectatives. De fet, matriculacions de turismes, producte industrial i PIB coincideixen a assenyalar l'inici d'un nou cicle d'eufòria, molt clar, a partir de 1987.

GRÀFIC 12
Trajectòria dels salaris reals en les indústries del tèxtil, cuir i calçat i del material de transport (1973 = 100)

Font: elaboració pròpia a partir de FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional...* Vegeu nota 95.

La depressió estudiada va tenir dues conseqüències de llarg termini ben importants: la millora en les condicions de vida de la majoria d'assalariats i l'establiment d'un estat democràtic relativament descentralitzat, que a Catalunya es concretà en la recuperació i reforçament de les institucions pròpies. Les xifres disponibles assenyalen que les lluites de finals del franquisme i de la transició se saldaren amb un notable augment dels salaris reals fins a 1981.⁹⁵ Per exemple, en el cas de la

95. He estimat els salaris reals de les indústries del tèxtil, el cuir i el calçat (tèxtil en el gràfic) i del material de transport (automoció) a partir del cost de treball que forneix la FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional...*, 130-133. Els costos nominals han estat deflactats amb l'índex de preus

indústria del tèxtil, calçat i cuir, el salari real hauria pogut augmentar en prop d'un 55% entre 1973 i 1987. A l'automòbil, que ja pagava salaris força superiors en el moment de sortida, l'augment de la remuneració fou fins i tot més intensa, de prop del 60%. Tal com suggereix el gràfic 12, les polítiques de moderació iniciades amb els Pactes de la Moncloa frenaren el ritme de creixement dels salaris reals, però no capgiraren, de cap manera, les conquestes ja assolides.

L'altra conseqüència remarcable a llarg termini fou la de l'augment de la despesa pública en educació, sanitat i infraestructures, que tradicionalment no s'havia correspost amb el pes econòmic del Principat. La terciarització, l'expansió fiscal i les polítiques dels governs català i espanyol contribuïren a moderar alguns dels dèficits històrics del desenvolupament català.

5. La Gran Depressió de l'euro a principis del segle XXI

L'actual Gran Depressió va ésser originalment provocada pels excessos especulatiu dels decennis interseculars, que acabaren gestant una tremenda bombolla immobiliària i financera.⁹⁶ L'excés d'especulació es derivà de l'efecte combinat de la creixent desregulació dels mercats financers, la ràpida industrialització de la Xina i l'adopció de la moneda única a la major part de la Unió Europea. Aquests tres factors afavoriren moltes economies occidentals, i especialment Catalunya, un vertiginós procés d'endeutament privat, poc visible durant alguns anys, per la tremenda revaloració experimentada pels actius immobles. Però quan, als voltants de 2007, els immobles deixaren de trobar comprador, llurs preus recularen, i les famílies endeutades i les institucions que les havien finançat esdevingueren insolvents.

La desregulació del mercat de capitals a Occident anà prenent força amb el tomb neoliberal de la gestió econòmica, impulsat amb mà de ferro des de l'Anglaterra de Margaret Thatcher a partir de 1979, i menys obertament, amb l'entrada en vigor de l'Acta Única Europea durant 1987, a la resta del continent.⁹⁷ Al Japó la desregulació financera, afegida a l'acord per reavaluar el ien forçat per l'administració

implícits en el valor afegit brut de Catalunya que figura a FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional...*, t. I, 316-317. Posteriorment han estat dividits pel nombre d'assalariats de la respectiva indústria, que es presenta a FUNDACIÓN BBV, *Renta nacional...*, t. I, 186-189. Finalment, han estat convertits en nombres índex amb base en el moment inicial.

96. MINSKY, «The Financial Instability...», 5-16; KINDLEBERGER, «Manias, Panics...», 14-51; J. M. NAREDO, *La burbuja inmobiliario-financiera en la coyuntura económica reciente (1985-1995)*, Madrid, Siglo XXI, 1996; G. R. AKERLOF i R. J. SHILLER, *Animal Spirits*, Barcelona, Gestió 2000, 2009, 247-258; K. ROGOFF i C. M. REINHART, *This Time is Different. Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton, PUP, 2009, 199-222; Y. VAROUFAKIS, *El Minotauro global*, Madrid, Capitán Swing, 2012, 195-239.

97. P. KRUGMAN, *La era de las expectativas limitadas*, Barcelona, Ariel, 1991; P. KRUGMAN, *Vendiendo prosperidad*, Ariel, Barcelona, 1994; J. E. STIGLITZ, *El malestar en la globalización*, Taurus, Madrid, 2002; J. E. STIGLITZ, *Los felices 90. La semilla de la destrucción*, Taurus, Madrid, 2003; R. BRENNER, *La economía de la turbulencia global*, Madrid, Akal, 2006; J. FONTANA, *Por el bien del imperio*, Barcelona, Pasado & Presente, 2011, 605-976; EICHENGREEN, *Hall of Mirrors...*, 64-387.

de Ronald Reagan durant 1985, provocà una bombolla especulativa que, en esclatar, ha condemnat el país asiàtic a més de dos decennis de creixement lent.⁹⁸

Als Estats Units, la desregulació financera topava amb el mur de contenció de la Llei Glass-Steagall, darrer vestigi de les polítiques interventores que van permetre superar la Gran Depressió dels anys trenta. La Llei Glass-Steagall havia creat l'assegurança de dipòsits, tot separant la banca comercial de la d'inversió o negocis. Des de 1933 el primer tipus de bancs s'especialitzarien en dipòsits i descompte de paper comercial, deixant la subscripció i col·locació de valors i les activitats financeres més especulatives per al segon. El desenvolupament de la regulació bancària, associat a la llei comportà, durant el mateix any de 1933, la prohibició de remunerar els dipòsits a la vista i la imposició de sostres als tipus dels comptes a termini i d'estalvi. Aquesta forta intervenció del sector financer afavorí uns quants decennis d'estabilitat en el sector.

Les tornes començaren a canviar el 1980, amb l'aprovació de la Llei de control monetari i de desregulació de les institucions de dipòsit. Amb aquest tomb legislatiu, Amèrica inicià un gradual, però continuat, procés de desmantellament de la regulació imposada al sector financer com a resultat de la Gran Depressió dels trenta. Aquest procés culminaria durant 1999, quan per complaure el Citibank, que volia fusionar-se amb una societat dedicada a la banca d'inversió, l'administració de Bill Clinton aprovà eliminar les restriccions que encara restaven a les operacions de la banca comercial.⁹⁹

Una innovació financera, la titulització, va facilitar, així mateix, que tot tipus d'entitats passessin a concedir hipoteques a persones amb baixa capacitat per adquirir un habitatge. La titulització afavorí que els bancs col·loquessin aquestes hipoteques d'alt risc, o *subprime*, entre llurs clients, a base de fragmentar-les i vendre-les transformades en actius suposadament segurs, gràcies a la complicitat de les agències de qualificació.¹⁰⁰ Finalment, la rebaixa de tipus d'interès aprovada per Alan Greenspan durant 2001, per compensar la caiguda a borsa dels valors *.com*, contribuí a inflar la bombolla immobiliària als Estats Units i, de retruc, a d'altres economies occidentals.¹⁰¹

98. P. KRUGMAN, *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, Nova York, Norton, 2009. R. C. KOO, *The Holy Grail of Macroeconomics*, Singapur, Wiley, 2009; R. C. KOO, «Recesiones de balance y crisis económica mundial», dins H. FLASSBECK, P. DAVIDSON, J. K. GALBRAITH, R. KOO i J. GHOSH, *¡Actúen ya!*, Barcelona, Deusto, 2014, 89-130.

99. P. KRUGMAN, *¡Acabad ya con esta crisis!*, Barcelona, Crítica, 2012, 65-91; EICHENGREEN, *Hall of Mirrors...*, 64-77.

100. R. SKIDELSKY, *El regreso de Keynes*, Crítica, Barcelona, 2009; C. MARICHAL, *Nueva historia de las grandes crisis financieras. Una perspectiva global, 1873-2008*, Barcelona, Debate, 2010; N. ROUBINI i S. MIHM, *Cómo salimos de ésta*, Barcelona, Destino, 2010; C. KOBRAK i M. WILKINS, «The “2008 Crisis” in an economic history perspective: Looking the twentieth century», *Business History* 53, 2, 2011, 175-192; M. OTTE, *La crisis rompe las reglas*, Barcelona, Ariel, 2011. EICHENGREEN, *Hall of Mirrors...*, 64-387; C. KOBRAK i M. WILKINS (ed.), *History and Financial Crisis*, Nova York, Routledge, 2014.

101. KRUGMAN, *The Return of...*, 139-191; X. RAGOT, «Les banques centrales dans la tempête», dins P. ASKENAZI i D. COHEN (dir.), *5 crises*, París, Albin Michel, 2013, 371-422; BERNANKE, *Mis años en...*, 49-188.

A l'Estat espanyol, les caixes d'estalvi havien estat fortament regulades des de llurs orígens en el segle XIX, fet que explica que no patissin les crisis que hem analitzat anteriorment. Durant 1988 començà el procés de liberalització del sector, en aprovar-se la supressió de la norma que impedia l'obertura de sucursals fora de la regió d'origen. Aquesta mesura afavorí el desarelament de les caixes i estimulà una carrera entre entitats per obrir sucursals en nous territoris. A partir de 1990 s'eliminaren les restriccions a les dietes percebudes pels membres dels consells d'administració, que fins llavors havien estat limitades atès el caràcter social de les institucions. Des de finals de segle XX, les caixes passaren a concentrar quotes creixents de llur actiu en crèdit immobiliari, mentre abandonaven llurs territoris d'origen, tancaven serveis tradicionals com les biblioteques, reduïen llur finançament a la indústria i mimaven llurs alts càrrecs elevant-ne els sous, les pensions i els incentius. Algunes arribaren a finançar el 100% del valor estimat dels immobles més les despeses d'escriptura i els impostos, quan el Banc d'Espanya demanava que el primer percentatge no superés el 80%.

Ni les caixes foren les úniques institucions financeres que abusaren del crèdit immobiliari durant primer decenni del segle XXI, ni totes s'extralimitaren amb la concessió d'hipoteques.¹⁰² Però, quan durant l'estiu de 2010 es feu el primer test d'estrès dels balanços de les institucions financeres, hom descobrí la baixa solvència d'institucions com Caixa de Catalunya. Aquesta entitat, llavors presidida per Narcís Serra, era la segona caixa del país en actius, però quedava a la cua espanyola dels tests d'estrès, que mesuraven el pes dels recursos propis amb relació a l'actiu ponderat per risc. Tampoc no lluien galdoses les ràtios d'altres caixes com les de Terrassa, Sabadell, Tarragona, Penedès, Laietana o Girona.

La industrialització d'Àsia, i especialment de la Xina, també tingué un paper en la gestació de la bombolla immobiliària a Occident.¹⁰³ En el cas català, el *boom*

102. F. COMÍN, «Spanish Savings Banks and the competitive cooperation model (1998-2002)», *Revista de Historia Económica/Journal of Iberian and Latin American Economic History* 2, 4, 2002, 199-229; J. CALS, *El éxito de las Cajas de Ahorros*, Barcelona, Ariel, 2005; J. M. BENAUL, A. GARRIDO i C. SUDRIÀ, *Caixa Sabadell. Finances i acció social 1859-2009*, Barcelona, Obra Social Caixa Sabadell, 2008; A. SERRA RAMONEDA, *Els errors de les caixes*, Barcelona, Viena edicions, 2011; X. VIVES, «La industria financiera española en el inicio del siglo XXI: situación y retos de futuro», dins MALO DE MOLINA i MARTÍN ACEÑA, *Un siglo...*, 415-456; F. CABANA, *El crepuscle de les caixes*, Barcelona, Dèria, 2012; P. MARTÍN ACEÑA, E. MARTÍNEZ i M. A. PONS, «Siglo XXI: recesión y crisis financiera», dins MARTÍN ACEÑA, MARTÍNEZ i PONS, *Las crisis...*, 241-294.

103. P. BUSTELO, «La Xina», dins P. BUSTELO, C. GARCÍA i I. OLIVÍ, *Economia contemporània de l'Àsia Oriental*, Barcelona, UOC, 2004, 118-153; J. SACHS, *El fin de la pobreza*, Barcelona, Debate, 2005, 217-245; E. BREGOLAT, *La segunda revolución china*, Destino, Barcelona, 2007. G. ARRIGHI, *Adam Smith en Pekín. Orígenes y fundamentos del siglo XXI*, Madrid, Akal, 2007. S. COHEN i J. BRADFORD DE LONG, *The End of Influence. What Happens When Other Countries Have The Money*, Nova York, Basic Books, 2010; E. NESI, *Storia della mia gente. La rabbia e l'amore della mia città industriale di provincia*, Milano, Bompiani, 2010; H. J. CHANG, *23 cosas que no te cuentan sobre el capitalismo*, Barcelona, Debate, 2012, 113-126; H. DAVID, D. DORN i G. H. HANSON, «The China Syndrome: Local Labor Market Effects on Import Competition in the United States», *American Economic Review* 103, 6, 2013, 2121-2168.

immobiliari de principis de segle XXI fou engreixat pel crèdit abundant concedit per les caixes i altres entitats financeres. Però aquestes concentraren una quota creixent de llur actiu en el crèdit immobiliari perquè el preu del sòl i els habitatges arribaren a assolir augments anuals d'entre un 10 i un 20%.¹⁰⁴ Entretant, la indústria havia d'anar abaixant llurs preus a resultes de la creixent arribada d'importacions xineses. La Xina havia anat abaratint radicalment els preus exteriors dels seus productes des que Deng Xiaoping inicià el camí de les reformes a finals dels anys setanta. Un element explicatiu clau, encara que no únic, d'aquest procés foren les tremendes devaluacions del iuan, experimentades a finals del segle XX: de canviar-se a 1,6 dòlars durant 1978, s'havia devaluat fins a 8 dòlars cap a l'any 2000. A més, la Xina entrà en l'Organització Mundial del Comerç el 2001, fet que implicà el desmantellament d'algunes de les darreres quotes que Occident mantenia a l'entrada dels seus productes. Com a resultat de tot plegat, el desequilibri comercial amb la Xina no parà d'augmentar.

El retrocés de la indústria europea davant dels productes xinesos fou un fet compartit a la major part dels països, especialment aquells amb elevats graus d'especialització en indústries de béns de consum tradicionals. El producte industrial per càpita, que havia anat augmentant entre 1996 i 1999, no parà de recular des de principis del segle XXI.¹⁰⁵ Cap a 2007, en la vigília oficial de l'esclat del que hom anomena la Gran Recessió, se situava als voltants d'un 10% per sota del nivell de finals del segon milenni (gràfic 13). Mentre la indústria havia deixat de créixer en els primers anys del nou mil·lenni, els immobles es revaloraven any rere any. Conseqüentment, el crèdit fluï cap a aquesta activitat.

L'adopció de l'euro també figura entre les causes destacades de la Gran Depressió del segle XXI en les economies perifèriques d'Europa, aquelles que hom ha posat de moda anomenar PIIGS o GIPSI.¹⁰⁶ Encara que aquests acrònims es

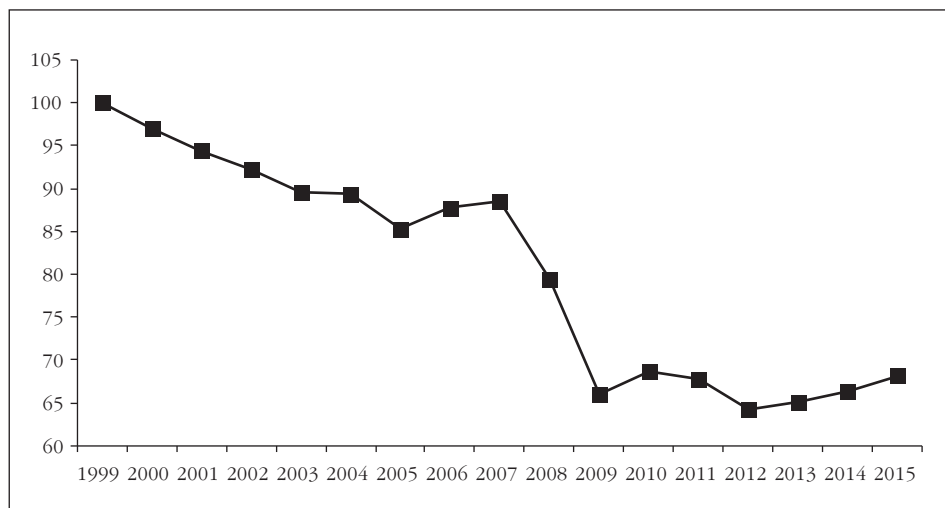
104. J. M. NAREDO, «La cara oculta de la crisis. El fin del boom inmobiliario y sus consecuencias», *Revista de Economía Crítica* 7, 2009, 118-133; A. PUIG, «El modelo productivo español en el período expansivo de 1997-2007: insostenibilidad y ausencia de políticas de cambio», *Revista de Economía Crítica* 12, 2011, 64-81; J. M. NAREDO i A. MONTIEL, *El modelo inmobiliario español y su culminación en el caso valenciano*, Barcelona, Icaria, 2011.

105. J. CATALAN, «Orígenes de la Gran Depresión del siglo XXI: un enfoque de historia industrial», *Revista de Economía Crítica* 13, 2012, 52-54; CATALAN i SÁNCHEZ, «Cinco cisnes...», 105-112.

106. J.-P. FITOUSSI, *Le débat interdit. Monnaie, Europe, Pauvreté*, París, Arléa, 1995; J. CATALAN, «Costes y beneficios del euro en la Europa periférica: España versus Suecia», *Gaceta Numismática* 145, 2002, 17-33; F. LOUÇÃ, *A Dividadura. Portugal na crise do euro*, Lisboa, Bertrand, 2012; D. PLIHON i N. REY, «España, doce años de ceguera», dins AUTORS DIVERSOS, *Economistas aterrados. Europa al borde del abismo*, Madrid, Barataria, 2012, 121-140; A. ABREU *et al.*, *A crise, a Troika e as alternativas urgentes*, Lisboa, Tinta-da-China, 2013; R. BOYER, «The euro crisis: undetected by conventional economics, favoured by nationally focused polity», *Cambridge Journal of Economics* 37, 2013, 533-569; C. LAPAVITSAS *et al.*, *Crisis en la eurozona*, Madrid, Capitán Swing, 2013; J.-P. FITOUSSI i F. SARACENO, «European economic governance: the Berlin Washington Consensus», *Cambridge Journal of Economics* 37, 2013, 479-496; A. BARBERA i S. FELTRI, *La lunga notte dell'euro*, Milà, Rizzoli, 2014; L. VASAPOLLO, R. MARTUFI i J. ARRIOLA,

fan servir per a economies estatals, la catalana segueix la mateixa pauta. L'adopció de la moneda única, entre 1999 i 2002, implicava la renúncia a la sobirania monetària, rebaixava la fiscal, barrava el pas a la devaluació i, per tant, hipotecava el funcionament del que havien estat amortidors cabdals en les anteriors depressions.

GRÀFIC 13
Índex de la producció industrial per càpita de Catalunya (1999=100)

Font: elaboració pròpia a partir dels índexs de la producció industrial de l'INE i la població de l'IDESCAT.

D'entrada l'adopció de l'euro va comportar la forta reducció dels tipus d'interès en els països perifèrics, tant en els anys anteriors com en els posteriors a la seva efectiva circulació. El notable abaratiment dels crèdits, estimulà la demanda de les famílies i, contribuï a inflar la bombolla. La moneda única també generà expectatives errònies i portà als bancs de països del cor industrial d'Europa, especialment d'Alemanya i França, a prestar massivament als països de la perifèria del continent. En el cas de les nostres caixes, aquestes arribaren, fins i tot, a manllevar crèdit d'origen europeu per després tornar a prestar a llurs clients enlluernats amb l'adquisició d'habitatges.

Una prova molt contundent de la responsabilitat de l'euro en la gestació de la crisi és que tres estats europeus de l'Europa occidental que no participaren en la moneda única, s'estalviaren una bombolla comparable a la patida per llurs veïns durant el primer decenni del segle XXI: foren els casos de Suècia, Dinamarca i Su-

El despertar de los cerdos, Madrid, Maia, 2014; W. MITCHELL, *La distopía del euro. Pensamiento gregario y negación de la realidad*, Berlín, Lola Books, 2016. L'afortunada expressió de GIPSI la devem a Krugman. Vegeu, KRUGMAN, *¡Acabad ya con...!*, 179-200.

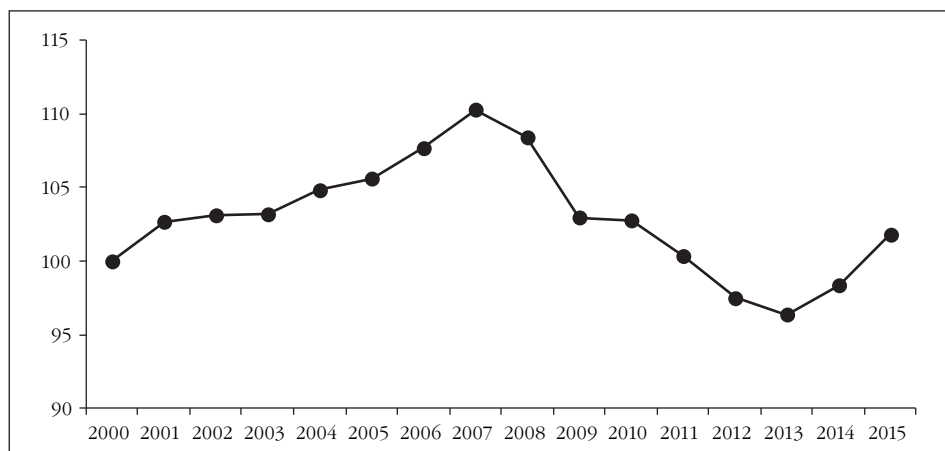
issa. Una altra prova de calibre similar rau en l'experiència de tres economies perifèriques de l'Est d'Europa, comparables als GIPSI i pertanyents a la Unió Europea, però fóra de l'euro: Polònia, Txèquia i Hongria. Totes tres seguiren convergint durant el segle XXI i cap no patí una depressió comparable a la de l'Europa mediterrània (i Irlanda).

Entre els factors que agreujaren la depressió, n'hi ha tres que semblen especialment significatius: l'elevat flux migratori experimentat per Catalunya fins a 2008; les errades de política econòmica durant la gestió de la crisi; i l'estreta complicitat entre les elits financeres i les polítiques. Començant pel primer, la població catalana va passar de 6,1 milions a 7,4 milions en els deu anys compresos entre 1998 i 2008. Aquest fort creixement es va basar en la immigració, fet molt excepcional per a una economia de vella industrialització i en un moment en què els països industrials madurs, com els Estats Units, Gran Bretanya, Alemanya o França, restringien fortament l'arribada de treballadors forans. Ja fa molts anys, Simon Kuznets va identificar l'existència d'una estreta correlació entre intensitat del flux migratori i expansió de la construcció.¹⁰⁷ L'arribada d'immigrants dispara la demanda d'habitatges i afavoreix l'augment de preus. El cas català no en fou l'excepció. Els immigrants feren pujar els preus dels immobles més barats, que llurs propietaris veneralen per mudar-se a zones més benestants, on els preus dels habitatges passà a desaparèixer-se. Les caixes alimentaren les expectatives dels nouvinguts concedint crèdit fàcil als qui gaudien d'una nòmina. Però quan la crisi esclatà foren també aquests immigrants els primers a perdre la feina i esdevenir insolvents. Des de 2008 els crèdits fallits anaren augmentant i una part important correspongué a immigrants i persones naturalitzades en els darrers anys.

Quatre van ser les principals errades en la gestió de la crisi. Primer, les polítiques pressupostàries del govern de José Luis Rodríguez Zapatero i de la Generalitat de José Montilla foren exageradament expansives, donades la falta de sobirania monetària espanyola i la limitada sobirania fiscal catalana. Segon, la política de fusions bancàries i privatització de les caixes, impulsada des del Banc d'Espanya, es palesà com una errada de pes. Tercer, la política implementada des de la Troika i, particularment, la gestió de Jean-Claude Trichet al capdavant del Banc Central Europeu, patiren d'un biaix excessivament antiinflacionari. Finalment, a partir de la primavera de 2010, s'imposà a Espanya, Catalunya i a altres PIIGS un ajust salvatge de la despesa social en benefici de tenidors de deute i bancs, sacrificant la recuperació de la resta d'activitats productives i transformant la Gran Recessió en una autèntica Gran Depressió. El conjunt d'errades i la complicitat entre les elits financeres i polítiques afavorí un brutal augment del deute públic, convertint la insolvència dels agents privats en una crisi de les finances públiques.

107. S. KUZNETS, *Crecimiento económico y estructura económica*, Barcelona, Gustavo Gili, 1970, 379-484; J. CATALAN, «La trampa del euro: del declive industrial a la debacle financiera», *Revista de Estudios. Fundación 1º de Mayo* 40, 2012, 22-29.

GRÀFIC 14
Índex de PIB per càpita (2000 = 100)

Nota. El PIB de 2015 és una estimació de l'INE.

Fonts: elaboració pròpia amb els índexs de volum encadenats del PIB a preus de mercat de l'INE (any base, 2008) i la població de l'IDESCAT.

El govern socialista de Rodríguez Zapatero respongué a la crisi amb mesures molt improvisades, com desgravacions fiscals generalitzades, subsidis a la maternitat o el Pla E.¹⁰⁸ Aquestes mesures s'afegien a programes exagerats d'expansió de l'alta velocitat, a subvencions a productors d'electricitat, i a la necessitat de pagar la prestació a un nombre d'aturats que anava augmentant de manera vertiginosa a mesura que queia la construcció d'habitatges i s'enfonsava la indústria fabril. A Catalunya, el conseller de Finances de la Generalitat, Antoni Castells, apostà també pel manteniment d'una forta expansió fiscal.

El ministre d'Hisenda, Pedro Solbes, començà a tenir dubtes, i fou substituït per Elena Salgado, que seguí passant per alt que el govern de Madrid no podia obtenir finançament privilegiat del Banc d'Espanya en cas de registrar un dèficit públic excessiu. El govern tripartit de Catalunya va fer cas omís de la limitada sobirania tributària de la institució, potser sobrevalorant les possibilitats obertes pel nou Estatut, al qual Rodríguez Zapatero, falsament, havia promès donar suport. La realitat fou que el dèficit de les administracions públiques acabà assolint un insòlit 11% del PIB a finals de 2009. Un dèficit tan astronòmic no s'havia registrat mai en temps de pau, ni tan sols a la inflacionària Espanya del Franco de la Segona Guerra Mundial, quan podia utilitzar-se el crèdit pràcticament il·limitat del Banc d'Espanya. Durant la primavera de 2010, en mig de la crisi grega del deute, els especuladors apostaren contra els títols de deute del anomenats països PIIGS i els tenidors

108. SERRANO, *De la crisis...*, 47-79; J. MALUQUER DE MOTES, «España en el país de las maravillas. La nueva gran depresión de la economía española», dins LLOPIS i MALUQUER DE MOTES, *España en...*, 221-245.

de bons espanyols s'alarmaren.¹⁰⁹ Les primes pagades pel deute públic es dispararen. La reunió de l'Ecofin de maig exigí a Espanya un canvi de política. Zapatero també rebé trucades des de la Xina i dels Estats Units. Finalment, decidí un tomb de 180 graus a la seva política. Apostà per retallar dramàticament la despesa i aprovà la rebaixa dels salaris dels treballadors públics. L'única amputació anterior de sous nominals de tot el segle XX havia estat l'any de 1939: Zapatero seguia l'estela del mateix Franco. A Catalunya, el conseller Castells es veuria forçat també a posar fre a la despesa, recórrer a les emissions de deute i pagar sucosos interessos a llurs subscriptors i a les entitats financeres que actuaren com a intermediàries.

Miguel Ángel Fernández Ordóñez, des del Banc d'Espanya, impulsà la privatització de les caixes d'estalvi com a resposta a la crisi, encara que sembla que hi havia projectes previs que apuntaven en aquesta direcció.¹¹⁰ L'instrument immediat de privatització fou la venda de participacions preferents, que els gestors bancaris anaren col·locant entre llurs clients, sovint, amb promeses enganyoses. En algun cas, com el de Caixa Catalunya, l'emissió de preferents es feu des del paradís fiscal de les Illes Caiman. A més, les caixes petites foren obligades a guanyar grandària a través d'un procés de fusions, buscant una suposada (i gens provada) garantia d'una millor gestió.

Caixa Sabadell, Caixa de Terrassa i Caixa Manlleu crearen UNNIM, que requerí injeccions de capital públic per valor de 6.000 milions d'euros i acabà en mans del BBVA. Les caixes de Tarragona i Manresa optaren per la unió amb la de Catalunya, creant el grup Catalunya Caixa, que en la primavera de 2014 havia costat 12.000 milions d'euros en ajuts públics i restava a l'espera de trobar comprador privat. Caixa Laietana decidí fusionar-se amb el grup de Caixa Madrid que, reconvertit en Bankia, protagonitzà un dels rescats més grans de la història d'Espanya, amb injeccions properes als 22.000 milions d'euros.¹¹¹ Caixa de Girona fou absorbida per la Caixa de Pensions, que reconvertida avui en Caixa Bank, constitueix l'única herència, desdibuixada, del model financer català del segle XX. El rescat de caixes i alguns bancs va exigir una línia de crèdit europea de fins a 100.000 milions d'euros, dels quals el govern espanyol va utilitzar, oficialment, uns 40.000 milions. El Tribunal de Comptes, per la seva banda, reconegué que el rescat de caixes i bancs havia costat als contribuents espanyols un mínim de 108.000 milions d'euros.

109. OTTE, *La crisis...*, 95-111. Tot i la magnitud del dèficit, cal destacar que els Estats Units capejaren la Gran Recessió amb un dèficit de magnitud comparable. Vegeu, J. V. DUCA, «The Great Depression Versus the Great Recession in the US: How Fiscal, Monetary, and Financial Policies Compare», paper presentat a la conferència internacional sobre «Large Scale Crises: 1929 vs 2008», Ancona, 2015. Un dèficit de prop del 10% del PIB també fou registrat allí i, per tant, la intensitat del desequilibri reforça la responsabilitat de l'euro en la profunditat i duració de la crisi experimentada pels anomenats GIPSI: no fou tan el nivell de dèficit el que desbordà l'especulació contra el deute dels països perifèrics sinó la certesa dels mercats que Europa i el seu banc central no intervindrien activament per ajudar els països perifèrics.

110. SERRA RAMONEDA, *Els errors...*, 21-42; CABANA, *El crepuscle...*, 107-177.

111. Bankia compartiria el podi amb la CAM i el Banc de València, que absorbiren respectivament uns 25.000 i uns 18.000 milions d'euros de diner públic, segons el Tribunal de Comptes.

Encara que el Banc Central Europeu (BCE) portà els tipus d'interès a nivells mínims per abaratir el crèdit a la zona euro, el seu governador, Jean-Claude Trichet, refusà intervenir comprant deute dels països perifèrics quan les primes de risc es dispararen en la primavera de 2010.¹¹² A diferència de la política de la Reserva Federal amb Bern Bernanke o la més recent Abenomics japonesa, el BCE fou exageradament reticent a la compra de deute públic, ja que havia estat concebut a imatge del Bundesbank alemany.¹¹³ Trichet preferí injectar liquiditat a les institucions financeres privades, moltes de les quals eren culpables directes de la crisi, que als governs asfixiats. Les primeres obtingueren crèdit a tipus baixíssims, mentre els segons, asfixiats, restaren en mans dels especuladors. A més, Trichet exigí a Zapatero, durant l'estiu de 2011, la reforma del mercat laboral, la desvinculació dels salaris de la inflació i ulteriors ajustos. La cancellera Angela Merkel suggerí posteriorment la necessitat que les constitucions dels països europeus incloguessin el principi d'estabilitat pressupostària i la prioritat absoluta al servei del deute. Populars i socialistes, que utilitzen la carta magna espanyola per negar el dret a decidir dels pobles, es posaren d'acord a corre-cuita per reformar-la en la direcció exigida per la democristiana alemanya. De fet, la Troika, expressió referida a l'acció concertada del BCE, la Comissió Europea i el FMI, coincidí a exigir dures mesures d'ajust als països que requeriren llur ajut. Consegüentment, el nou govern del Partit Popular impulsà una política de reducció dels costos d'acomiadament, retallada temporal de les pagues dels treballadors públics, acusada pujada de l'IVA i recentralització administrativa. Durant la crisi de Bankia, el govern de Rajoy obtingué l'esmentada línia de crèdit salvavides per valor de 100.000 milions d'euros. Però la garantia, enlloc d'ésser europea recaigué sobre el contribuent espanyol. La conseqüència fou que, segons EUROSTAT, el dèficit públic espanyol rebotà fins al 10,6% del PIB durant 2012, com a efecte del suport a les institucions financeres.

Tot decidint salvar els interessos financers, s'imposaven brutals retallades en les despeses socials que engendraren una segona recessió a països de l'Europa perifèrica com Catalunya, palesant de manera inequívoca l'existència d'una Gran Depressió.¹¹⁴ després d'una certa pausa en la caiguda de l'activitat real durant 2010, el trienni de 2011-2013 tornà a ser de marcada reculada del PIB (gràfic 14). Més tard, l'FMI acabaria desdient-se d'algunes d'aquestes mesures, apuntant que la velocitat de l'ajust havia estat exagerada i havia tingut efectes negatius sobre la recuperació econòmica. I, poc a poc, altres institucions (i destacats economistes locals) que havien donat suport amb entusiasme a aquestes polítiques, se n'anaren desmarcant.

A Catalunya, les finances que heretà el govern d'Artur Mas es trobaven en una situació de pràctica suspensió de pagaments, per caiguda d'ingressos, excés de des-

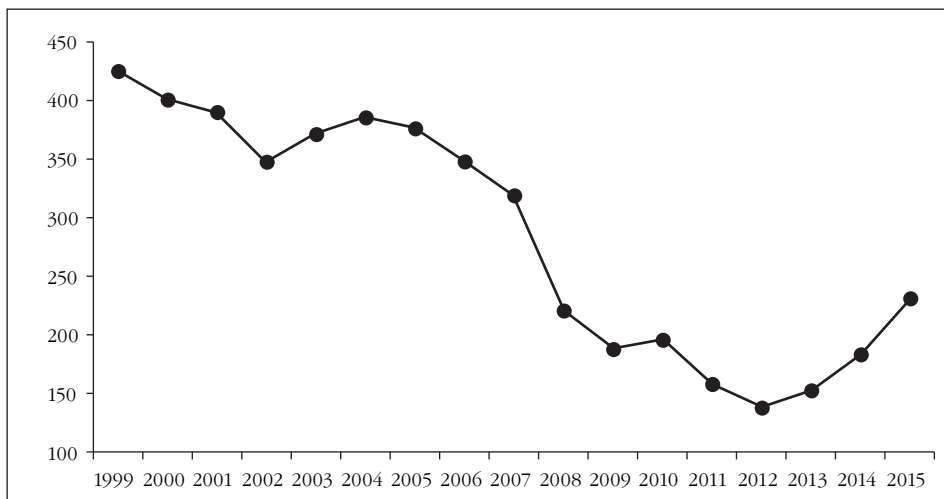
112. BOYER, «The euro...», 533-569; F. COMÍN, «Apuros, ahorros, arreglos y bancarrotas. Las crisis de la deuda pública, 1504-2012», dins COMÍN i HERNÁNDEZ, *Crisis económicas...*, 194-198; FITOUSSI i SARACENO, «European economic...», 479-496; FONTANA, *Por el bien...*, 941-949; J. ROCA, «La crisis económica y las respuestas políticas», *Revista de Economía Crítica* 13, 2012, 91-96.

113. BERNAKE, *Mis años en...*, 97-188.

114. CATALAN, «Orígenes de...», 52-54; CATALAN i SÁNCHEZ, «Cinco cisnes...», 105-112; MALUQUER DE MOTES, «España en...», 221-245.

pesa corrent i augment de l'endeutament en el període del tripartit. El nou conseller d'economia, Andreu Mas Colell, optà per intentar donar confiança als mercats financers, a base de mostrar fermesa en les retallades a la funció pública. Les partides pressupostàries de la Generalitat de Catalunya destinades a educació, sanitat, investigació i infraestructures del pressupost català sofriren progressives retallades en el transcurs del primer lustre del segon decenni del nou segle. Mentre la Generalitat cometia clamoroses errades en la gestió d'Spanair o en la privatització d'Aigües del Llobregat, Catalunya esdevenia l'única comunitat autònoma on la paga extraordinària dels treballadors públics era furtada durant repetits exercicis.

GRÀFIC 15
Matriculació de turismes a Catalunya per 10.000 habitants

Font: elaboració pròpia a partir de matriculació de l'INE i població d'IDESCAT.

Entre els agreujants de la crisi cal afegir, finalment, l'estreta complicitat entre elits polítiques, financeres i grans constructors.¹¹⁵ L'especulació immobiliària, en lloc de ser controlada pels responsables polítics, fou exacerbada per aquests mateixos, a través de desgravacions a la compra d'habitatge i requalificacions de terrenys i immobles protegits per la planificació vigent.¹¹⁶ Així, la major part de les caixes, on els polítics tingueren representació en escriure, especularen més que els bancs mateixos. La Caixa de Pensions, on la gestió restà en mans més professionals, pogué evitar la general insolvència, malgrat que es beneficiés de subvencions indirectes (com el rescat de les autopistes insolvents de Madrid, participades per Abertis). Per contra, les

115. A. RECIO, «Capitalismo español: la inevitable crisis de un modelo insostenible», *Revista de Economía Crítica* 9, 2010, 198-222; NAREDO i MONTIEL, *El modelo...*; PUIG, «El modelo...», 64-81; I. SANTOS, *La élite del poder económico en España*, Madrid, Maia, 2013.

116. NAREDO, *La burbuja...*, 51-114.

caixes del País Basc, on hi va haver forta representació política, però que no abandonaren el model tradicional de lligams amb el territori d'origen i la indústria, toleraren millor la depressió i han sobreviscut unides sota el paraigües de Kutxabank.¹¹⁷

Un indicador de la complicitat entre elits polítiques, financeres i grans constructors pot ésser la intensitat assolida per l'economia submergida. Desconec si hi ha xifres a escala catalana, però sí que sabem que en el moment més àlgid de la bombolla immobiliària per Espanya va arribar a circular entre el 25 i el 27% dels bitllets de 500 euros emesos pel Banc Central Europeu.¹¹⁸ Aquest percentatge, que no guardava relació amb el pes econòmic d'Espanya en la Unió Monetària, corrobora la importància de les transaccions al marge de la llei, que tocarem sostre cap a 2006. Des de llavors, la demanda espanyola de bitllets de 500 euros anà moderant-se, alhora que es desinflen els preus de terrenys i edificis. Com a indicis més qualitatius de la complicitat de les elits, assenyalarem les evidències de finançament de constructors a partits i d'intermediació de polítics, que apareixen en els sumaris dels casos Palau, Pretoria, Gurtel o Bárcenas.

En aquesta crisi, amortidors tradicionals de les depressions com la devaluació o l'adopció de polítiques fiscals i monetàries expansives han operat amb les limitacions derivades de la cessió de sobirania ja apuntada. En el cas de l'euro, la depreciació experimentada ha estat relativament moderada, gràcies a la prevenció del BCE vers les polítiques massa inflacionàries. Tot plegat, l'euro es deprecià només un 16% amb relació al dòlar entre 2008 i 2012, proporció minsa per a constituir un estímul suficient a les exportacions netes dels països perifèrics amb dificultats. D'altra banda, aquests no es poden devaluar respecte als seus principals socis i, per tant, han de seguir patint la pèrdua de competitivitat amb relació als països del cor industrial d'Europa i, especialment, respecte a Alemanya.

La política fiscal constituí un amortidor fins a 2009 i evità contraccions més grans de la demanda. Però l'opció vers un ajust dur a partir del maig de 2010 convertí la política fiscal en un pes mort per a la recuperació. El consens en favor de les retallades de despesa social que compartiren des d'aquella data les administracions de Madrid i Barcelona contribuï a provocar una segona caiguda d'activitat i transformar la Gran Recessió en Gran Depressió. En vista dels pèssims resultats i seguint la marxa enrere del FMI, que a partir de 2013 començà a criticar la intensitat de l'ajust pressupostari, la política fiscal començà a suavitzar-se, però més a Madrid que a Barcelona.

D'altra banda, algun programa sectorial de promoció començà a mostrar efectes positius en els darrers mesos de 2013: fou el cas del pla PIVE d'ajut a la compra d'automòbils (gràfic 15). És sabut que l'automoció constitueix la indústria amb més efectes d'arrossegament sobre la resta d'activitats. Per això, General Motors fou rescatada a l'inici de la depressió amb el pressupost federal o Angela Merkel mateixa es mostrà

117. SERRA RAMONEDA, *Els errors...*, 138-155; P. MARTÍN ACEÑA, E. MARTÍNEZ i M. A. PONS, «Siglo XXI; recesión y crisis financiera», dins MARTÍN ACEÑA, MARTÍNEZ i PONS, *Las crisis financieras...*, 241-294.

118. R. MCLEAN, «One in four Euro 500 bills are in Spain. Why? Crime might be the answer», *The New York Times*, 12-04-2006. PUIG, «El modelo...», 73.

disposada a subvencionar la compra d'Opel pels proveïdors alemanys, quan es comença a estudiar la desvinculació d'aquesta divisió europea de la seva matriu.¹¹⁹ En el cas català, la matriculació de turismes assenyalà el fi de la segona recessió de la primera Gran Depressió del segle XXI i ha continuat registrant una millora fins a ben entrat l'any 2016.

Nogensmenys, la política monetària ha estat el principal antídoto utilitzat al llarg de tota la depressió, situant i mantenint els tipus d'interès en mínims històrics, fins i tot negatius.¹²⁰ Però, com ja hem apuntat, l'obsessió antiinflacionària del predecessor de Mario Draghi al front del BCE contribuï a gestar la segona recessió: en oposar-se a comprar deute públic dels governs amb més dificultats financeres, els lliurà a mans dels especuladors. Les primes de risc es van disparar i els requeriments del servei del deute s'enfilaren, reforçant la insolvència dels PIIGS o GIPSI. L'exvicepresident de Goldman Sachs, en canvi, adoptà una posició més pragmàtica al capdavant del banc amb seu a Frankfurt i començà a capgirar la situació quan, l'estiu del 2012, anuncià que estava disposat a fer tot el que calgués per salvar l'euro. A partir d'aquell moment, les primes de risc començaren a disminuir i reflectiren un canvi en les expectatives dels especuladors. El pronunciament del governador italià del BCE i les seves ulteriors operacions de compra de diversos tipus de títols pot interpretar-se com un cop de timó en favor de l'expansió monetària, que actuà com a xarxa protectora per a evitar una ulterior caiguda d'economies perifèriques, entre les quals la catalana.

Les sèries anteriors indiquen que la Gran Depressió del segle XXI tocà fons entre els anys 2012 i 2013. Des de llavors, les variables escollides milloren (i també ho fa l'ocupació). Però, quan l'autor revisa aquest article (primavera de 2016) seguim estant força lluny d'haver superat la crisi. A més, les conseqüències de llarga durada d'aquesta gran depressió no deixen de ser preocupants. La creixent tensió entre Catalunya i Espanya pot considerar-se com un resultat polític de la depressió, encara que, degut a la manca d'espai, la deixarem fora de l'anàlisi. A escala econòmica, tres efectes de llarg termini de la depressió semblen consolidar-se com a trets estructurals de l'economia catalana del moment: deutes públics exageradament feixucs; afebliments dels ingressos i drets dels treballadors; i pèrdua de poder de l'esfera pública en favor del mercat.

L'ajust de xoc pel qual s'optà des de mitjan 2010 i la preferència de les elits per donar prioritat al salvament de les entitats financeres i als interessos dels tenidors de deute, no només van empitjorar la depressió, sinó que, a més, van provocar una enlairada vertiginosa en els nivells de deute de les administracions públiques. En el cas del conjunt espanyol, el deute públic va passar de representar el 36% del PIB durant 2008 al 62% durant 2010. Entre llavors i finals de 2013 es va enfilà al 92%:¹²¹ Espanya s'enfonsava en l'anomenada trampa del deute.

El Principat no sembla estar en una situació financera gaire millor, atesa la seva tradicional insuficiència de recursos fiscals i la letalitat de les retallades. El pes del

119. OTTE, *La crisis...*, 140-141.

120. RAGOT, «Les banques...», 371-422; BERNAKE, *Mis años en...*, 97-188.

121. Les xifres poden consultar-se a EUROSTAT.

deute públic de Catalunya gairebé es duplicà en tres anys: passà del 18% al 30% del PIB entre 2010 i 2013. Amb els actuals volums de deute i el moderat creixement de l'activitat productiva, cal seguir-se endeutant només per fer front al servei dels crèdits. El país comparteix amb bona part d'economies PIIGS o GIPSI el que hom coneix com la trampa del deute: malgrat la recuperació iniciada als voltants de 2013, el pes del deute no ha parat d'augmentar. L'administració catalana superava el 35% de deute públic sobre el PIB durant 2015. El conjunt d'administracions espanyoles creuava el llindar del 100% del PIB!

Una altra herència de la depressió és una reculada en les condicions de vida de la majoria de la població i, especialment, dels treballadors. Encara que pot haver-hi discussió sobre el nivell, és difícil negar que les polítiques escollides des de 2010 abocaven els salaris reals a la caiguda. No només en el cas del salaris dels treballadors de l'administració pública, que foren el boc expiatori preferit del conseller Mas Colell. Altres categories d'assalariats començaren a experimentar significatives retallades salarials i un pronunciat empitjorament en les condicions de treball. Hi contribuï en especial la reforma laboral aprovada Mariano Rajoy, que abaratí radicalment el cost de l'acomiadament de 40 a 20 dies per any treballat. A diferència de les depressions de la Gran Guerra i de la transició, que s'acabaren amb una millora permanent en els salaris reals, aquesta sembla que es tancarà amb una pauta més propera a la del primer franquisme: rebaixa dels salaris reals i empobriment dels treballadors. I com aquell, pot comportar un retard en el creixement de la productivitat del treball en moltes indústries i un nivell de mecanització relativament pobre.

Finalment, la crisi semblà decantar la balança en favor dels mercats i en detriment de les esferes públiques de producció i consum. Hem analitzat més amunt el procés de privatització de les caixes, que acabà amb el model financer de la Catalunya del segle XX. Però el procés de privatització encoberta avançà també significativament en dominis com la sanitat, la recerca o l'educació, mentre el conseller Mas Colell seguí ocupant la cartera d'Economia. Les matrícules universitàries seguien enlairant-se, mentre que els pressuposts per a laboratoris i compres de llibres s'escurçaven. Equips de recerca i biblioteques es desmantellaven. Universitaris qualificats havien d'emprendre el camí de l'emigració. Els concursos per substituir treballadors públics restaren bloquejats i una munió creixent de places foren amortitzades. Bona part de la construcció de la línia 9 del metro barceloní fou paralitzada. La paradoxa fou que la Catalunya que apostava per la independència des dels seients de la plaça de Sant Jaume pretenia assolir-la sense augmentar el volum de serveis i servidors públics i sense el coixí de protecció d'una divisa pròpia.

Conclusions

Durant els darrers cent anys, Catalunya ha experimentat quatre grans crisis: la que es va iniciar durant la Gran Guerra i es perllongà fins la dictadura de Primo de Rivera; la dels anys trenta, que no fou plenament superada fins el segon franquisme; la del franquisme tardà i la transició; i l'actual Gran Depressió de l'euro. En cada crisi hi va haver causes exògenes, de caire internacional, que varen contribuir a desencadenar-les: l'eufòria de la Primera Guerra Mundial, la bombolla borsària

prèvia al crac de 1929, l'enlairada del preu del petroli a principis dels anys setanta o la mania immobiliària d'inicis del segle XXI. Entre les endògenes, un tret comú de les quatre grans depressions estudiades foren els excessos especulatius protagonitzats per institucions financeres capdavanteres del país, en moments previs a l'esclat de la bombolla. Aquests excessos les portaren a la insolvència i contribuïren a endurir la depressió. Foren particularment significatives les ensorrades del Banc de Barcelona (1920), Banc de Catalunya (1931), Banca Catalana (1982) i Caixa de Catalunya/Catalunya Bank (2012). En els quatre casos esmentats (els més importants, però no els únics), els gestors de les institucions insolvents estigueren fortament lligats a les elits polítiques del moment. L'excessiva vinculació entre interessos públics i privats del teixit financer del país fou negativa, atès que incentivà l'assumpció de riscos exagerats en lloc de frenar-los. A més, propicià que la funció de prestador en última instància del Banc d'Espanya s'exercís amb significatives limitacions.

Entre els factors endògens que contribuïren a transformar les crisis en grans depressions també hi hagué altres importants errades de política econòmica. El cas més significatiu fou l'adopció d'un model autàrquic de reconstrucció al final de la Guerra Civil. Aquest model, inspirat per les polítiques de l'Alemanya nazi i la Itàlia de Mussolini dels anys trenta, era absolutament descabellat per a un país amb limitats recursos naturals i tecnològics i que sortia d'una guerra. El fet d'haver permès l'acceleració inflacionària fins a 1977 també pot considerar-se com una errada important del franquisme tardà, així com la liberalització sobtada dels sector financer i automobilístic en mig de la pregona crisi de la transició. Finalment, l'adopció de l'euro, igualment, figura en un lloc destacat entre les causes endògenes de la primera Gran Depressió del segle XXI, ja que incentivà l'endeutament abans de l'esclat de la crisi, i afavorí l'especulació amb els títols de deute dels països perifèrics durant la crisi. L'euro, a més, obstaculitzà la via de la depreciació de la divisa, que havia ocupat un paper destacat en la sortida de les anteriors crisis pregones analitzades. Tampoc no sembla encertat el camí escollit de retallar la despesa pública en recerca, educació, sanitat i infraestructures, mentre que el deute s'engreixava amb el rescat d'institucions financeres o empresaris amics. Als països de l'Europa perifèrica, aquesta política convertí el que s'anomenà Gran Recessió en una autèntica Gran Depressió.

L'anàlisi comparativa de les depressions suggereix que no hi ha una pauta única de sortida política de la crisi. Les dues primeres se superaren en un marc de règim dictatorial, mentre que durant la tercera arrelaren les institucions democràtiques. La duresa de la confrontació entre els representants institucionals de Catalunya i Espanya durant el segon decenni del segle XXI pot considerar-se com un resultat de la intensitat de la depressió. La crisi deixava el camí obert a diferents tipus de solucions polítiques. En l'esfera del conflicte entre capital i treball tampoc no calia esperar un resultat únic de la depressió. La dels anys vint es tancà amb una millora considerable dels salaris reals i les condicions de vida dels treballadors. La depressió dels trenta i quaranta va portar, en canvi, un empitjorament permanent del poder adquisitiu dels treballadors i una extensió de les jornades laborals. La transició fou un segon cas de superació de la crisi amb una substancial millora de les condicions de vida de la majoria de la població. L'actual Gran Depressió, en canvi, sembla que s'està resolent a favor del capital i en contra del treball.

ANNEX

<i>Matriculació de turismes a Catalunya per 10.000 habitants</i>					
1913	6,0	1948	2,7	1983	174,1
1914	6,0	1949	2,3	1984	166,7
1915	6,6	1950	1,4	1985	190,7
1916	7,1	1951	2,8	1986	230,8
1917	7,4	1952	2,6	1987	308,4
1918		1953	3,3	1988	354,0
1919		1954	7,7	1989	377,5
1920	7,5	1955	11,2	1990	306,3
1921	4,3	1956	20,4	1991	264,0
1922	6,1	1957	15,7	1992	285,8
1923	9,4	1958	23,1	1993	215,6
1924	11,4	1959	26,1	1994	259,7
1925	11,1	1960	30,7	1995	242,3
1926	13,8	1961	45,5	1996	266,7
1927	13,1	1962	52,3	1997	314,8
1928	19,8	1963	55,3	1998	374,6
1929	17,9	1964	78,0	1999	425,5
1930	11,6	1965	90,1	2000	401,2
1931	3,6	1966	132,9	2001	390,6
1932	5,7	1967	142,3	2002	348,2
1933	10,5	1968	141,7	2003	371,8
1934	13,6	1969	169,4	2004	386,0
1935	16,4	1970	184,7	2005	376,7
1936	9,6	1971	194,2	2006	348,5
1937		1972	222,9	2007	319,5
1938		1973	259,9	2008	221,3
1939		1974	238,0	2009	188,4
1940	2,4	1975	218,7	2010	196,4
1941	2,4	1976	227,9	2011	158,7
1942	2,6	1977	238,3	2012	138,5
1943	2,6	1978	224,6	2013	153,3
1944	1,7	1979	210,6	2014	183,9
1945	1,6	1980	188,5	2015	231,7
1946	1,7	1981	164,1		
1947	1,5	1982	169,4		

Font: elaboració pròpia. Vegeu els peus dels gràfics 4, 7, 9 i 15.